

Din Felsefesi Açısından
Mâtürîdî Gelen-Ek-i

KLASİK VE ÇAĞDAŞ METİNLER SEÇKİSİ

-III-

Derleyen:
RECEP ALPYAĞIL

Din Felsefesi Açısından
Mâtürîdî
Gelen-Ek-i

Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi
III

Derleyen:
RECEP ALPYAĞIL

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2016
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 951
inceleme araştırma dizisi: 361
ISBN: 978-605-326-170-4
İstanbul, 2016

Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi 12/266, Topkapı-İstanbul
telefon: (212) 5207210 • faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr • bilgi@iz.com.tr
facebook.com/izyayincilik • twitter.com/izyayincilik
instagram.com/izyayincilik • youtube.com/izyayincilik

kapak: Hamdi akyol

Basıldığı yer: Çevik Matbaacılık Davutpaşa Caddesi Besler İş
Merkezi No: 20/18-19 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 12095)

Din Felsefesi Açısından
Mâtürîdî
Gelen-Ek-i

Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi
III

Derleyen:
RECEP ALPYAĞIL

Prof. Dr. Recep Alpyağılı; İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Felsefe sahnesinde, İslam hikmetinin yeterince bilinmediğini ve çağdaş felsefeye taşınamadığını düşünen yazar, bu güçlüğün üstesinden gelme yollarının arayışı içindedir. Halen, "Mülemma Düşünceler" adını verdiği bir proje üzerinde çalışmaktadır.

Bu süreçte yayımlanmış eserleri şunlardır:

- *Kıta Avrupası Din Felsefesi ve Mistik Gelen-ekler: Kesişen Yollar* (2016).
- *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz I*, der. (2015).
- *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz II*, der. (2015).
- *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe: Felsefe Sözlüğü*, Rıza Tevfik, çeviri yazı (2015).
- *Lûgatçe-i Felsefe: Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İsmail Fenni Ertuğrul, çeviri yazı (2015).
- *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen-ek-i: Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi I-II*, der. (2014).
- *Evrım ve Tasarım: Gelen-eksel ve Çağdaş Metinler Seçkisi*, der. (2013).
- *Kimin Tarihi, Hangi Hermenötik? –Kur'an'ı Anlama Yolunda Felsefi Denemeler I* (2013).
- *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak* (2013).
- *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak: Feylesof Simalardan Seçme Metinler I-II*, der. (2010).
- *Türkiye'de Otantik Felsefe Yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi* (2010).
- *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I-II*, der. (2011).
- *Fark ve Yorum –Kur'an'ı Anlama Yolunda Felsefi Denemeler II* (2009).
- *Derrida'dan Caputo'ya Dekonstrüksiyon ve Din* (2007).

İçindekiler

Önsöz.....	11
Teşekkür.....	15

I. BÖLÜM

EBÛ HANİFE'NİN MİRASI VE MÂTÜRİDÎ GELEN-EK-İNİN İSLAM DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ

Mâtürîdî Gelen-ekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri:	
Mâverâünnehirli Mütekellim Hanefîlerin Din Anlayışı (<i>Abdullah Demir</i>).....	19
İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik (<i>A. K. M. Eyub Ali</i>).....	49
Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İmindeki Yeri (<i>Recep Önal</i>).....	66
Hanefîlerde Akâidden Kelâma Dönüşüm: Mâtürîdî	
Gelen-ekinin Tarihsel Teşekkül Süreci (<i>Abdullah Demir</i>).....	93
Kelam Tarihinde Yeni Kaynaklar: <i>Kitâbü't-Tevhîd</i> (<i>Joseph F. Schacht</i>).....	116
<i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Mâtürîdî'ye Aidiyeti (<i>Daniel Gimaret</i>).....	130
<i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Arapça Neşri (<i>Richard M. Frank</i>).....	134
<i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Arapça Neşrinin Tenkidi (<i>Josef van Ess</i>).....	137
<i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Arapça Neşrinin Tenkidi (<i>Abdülmemir A'sem</i>).....	151
<i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'in Türkçe Tercümesinin Tenkidi (<i>Ömer Türker</i>).....	155
Mâtürîdî ve <i>Te'vîlâtü'l-Kur'ân</i> Adlı Eseri (<i>Manfred Götz</i>).....	174
İslâm İnancının Ana Umdeleri / <i>el-Umde fi'l-Akâid</i> (<i>Ebü'l-Berekât en-Neseî</i>).....	202
Mâtürîdî ve Eş'arî Arasındaki İhtilaflar (<i>Şeyhülislam M. Esad Efendi</i>).....	230
İleri Okumalar İçin Kaynakça.....	236

II. BÖLÜM

DİNİ EPİSTEMOLOJİ (NAZAR BAHSİ)

İstidlâ Yoluyla Bilgi Edinme [<i>Kitâbü't-Tevhîd</i> 'den] (<i>İmâm Mâtürîdî</i>).....	253
Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinin Belirgin Özellikleri (<i>Aldila İshak</i>).....	259
Mâtürîdî'nin Dini Epistemolojisi (<i>Mustafa Cerić</i>).....	279
Mâtürîdî'ye Göre Akıl ve Dinî Tasdik (<i>J. Meric Pessagno</i>).....	312

Mâtürîdî'nin Dini Epistemolojisinde Delillerin Doğası Üzerine (<i>Hasan Özalp</i>)	322
Akılla Bilginin Elde Edilmesine Dair Mesele (<i>Ebû Şekûr el-Keşşî es-Sâlimî</i>).....	336
Bilgi Kaynağı Olarak Akıl (<i>Ebü'l-Muîn en-Neseî</i>)	343
Taklid ve Mukallidin İmanı (<i>Ebü'l-Muîn en-Neseî</i>).....	350
Aklın İşlevi (<i>Zâhid Saffar el-Buharî</i>).....	376
Delilin Hakikati ve Tanrı'yı Bilmek (<i>Zâhid Saffar el-Buharî</i>).....	386
Bilgi ve Düşünmenin Zorunluluğu Hakkında (<i>Alâeddin Üsmendî</i>)	390
İman, Tasdik ve İkrardır (Ömer en-Neseî / <i>Sadeddin Taftazanî</i>)	403
Tasdik Olarak İman (<i>Wilfred Cantwell Smith</i>)	407
Mâtürîdî Düşüncesinde "Şâhidin Gâibe Delâleti" Argümanı (<i>Tahir Uluç</i>)	430
Maturidilikte İlhamın Epistemolojik Değeri (<i>Harun Çağlayan</i>).....	439
Akıl ve Vahiy (<i>Arthur S. Tritton</i>).....	455
İnanç Ahlakı (<i>William K. Clifford</i>)	467
İleri Okumalar İçin Kaynakça.....	476

III. BÖLÜM

ONTO-TEO-LOJİ (EL-MESÂİLÜ'L-İLAHİYYÂT)

A. TANRI'NİN VARLIĞINA İLİŞKİN DELİLLER	487
1. KOZMOLOJİK DELİL VE MÂTÜRÎDÎ KOZMOLOJİ	489
Âlemin Hudûsu ve Bir Muhdisin Lüzumu [<i>Kitâbü't-Tevhîd'den</i>] (<i>İmam Mâtürîdî</i>).....	489
Âlemin Hudûsu [<i>Te'vilâtü'l-Kur'an'dan</i>] (<i>İmam Mâtürîdî</i>)	499
Hudûs Delili (<i>Ebü'l-Yusr Pezdevî</i>).....	503
Âlemin Hudûsu ve Yaratıcının İspatı Hakkında (<i>Ebû Şekûr el-Keşşî es-Sâlimî</i>).....	507
Âlemin Hudûsu (<i>Ebü'l-Muîn en-Neseî</i>)	513
Âlemin Hudûsünün İspatı (<i>Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî</i>).....	532
Âlemin Hudûsu ve Yaratıcının Vücûbu (<i>Nûreddîn es-Sâbûnî</i>).....	536
Allah'ın Varlığı Hususunda Mâtürîdî'nin Delilleri (<i>Lutpi İbrahim</i>).....	542
Allah'ın Varlığının Delili (<i>A. K. M. Eyub Ali</i>).....	547
Mâtürîdî'nin Hudûs Delili (<i>Fatma Aygün</i>)	554
Tab` Kavramının Kelamî Eleştirisi (<i>Marie Bernand</i>)	575
Mâtürîdî ile Neseî'nin Atomculuk Anlayışı ve "Tabâî" Kavramı (<i>Alnoor Dhanani</i>)	606
2. TELEOLOJİK DELİL	617
Gâye ve Nizâm Delili [<i>Te'vilâtü'l-Kur'an'dan</i>] (<i>İmam Mâtürîdî</i>)	617
Mâtürîdî'de Hikmet ve Tedbîr Delili (<i>Fatma Aygün</i>).....	621
Fıtrat Delili [<i>Te'vilâtü'l-Kur'an'dan</i>] (<i>İmam Mâtürîdî</i>)	636
Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Fıtrat Delili (<i>Fatma Aygün</i>)	640
B. TANRI'NİN SIFATLARI (TEVHİD)	669
O Allah Birdir [<i>Te'vilâtü'l-Kur'an'dan</i>] (<i>İmam Mâtürîdî</i>).....	671
Yaratıcının Tevhîdi (<i>Nûreddîn es-Sâbûnî</i>).....	683
Tanrı Kavramı ve O'nun Birliği (<i>Zâhid Saffar el-Buharî</i>).....	688

"Allah, Mahlûkatı Niçin Yarattı?" Sorusu ve Hakîm Sıfatı [Kitâbü't-Tevhîd'den] (İmam Mâtürîdî).....	694
"Allah Alemleri Niçin Yarattı" Sorusu (Zâhid Saffar el-Buhârî).....	698
Yüce Allah ve Sıfatları Hakkında (Şemsüddin es-Semerkandî).....	704
Tekvîn ve Mükevven (Nûreddîn es-Sâbûnî).....	716
Tekvîn ve Mükevven Hakkında Bir Tartışma (Fahrettin er-Râzî).....	722
Mâtürîdî'de Epistemolojik Açıdan Nübüvvetin İspatı (Mustafa Can).....	732
Mâtürîdî ve Teslis Eleştirisi (David Thomas).....	754
Hıristiyanların "İsa Mesih'in, Allah'ın Oğlu Olduğu" İddialarını Red [Kitâbü't-Tevhîd'den] (İmam Mâtürîdî).....	760
C. DİN DİLİ	769
Te'vîlâtü'l-Kur'an'ın Mukaddimesi ve Şerhi (Alâüddin Semerkandî).....	771
Mâtürîdî'nin Hermenötiğinin Bazı Yönleri (A. M. Ahmed Galli).....	777
Mâtürîdî'ye Göre Kur'an'daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi (Hanifi Özcan).....	789
Mâtürîdî Üzerinden Taberî'yi Yeniden Okumak: Hicri Üçüncü Asra Yeni Bir Bakış (Velid A. Salih).....	805
İleri Okumalar İçin Kaynakça.....	838

IV. BÖLÜM

AHLAK METAFİZİĞİ

A. ÖZGÜR İRADE	857
Kaza ve Kader Hakkında [Kitâbü't-Tevhîd'den] (İmam Mâtürîdî).....	859
Mâtürîdî'nin Ahlâk Kuramı (Fethi Kerim Kazanç).....	869
Mâtürîdî'ye Göre İnsan Fiilleri (J. Meric Pessagno).....	933
İnsan Fiilleri Konusunda Mâtürîdî'nin Görüşleri (Daniel Gimaret).....	938
Mâtürîdî Kelâmında İlâhî ve İnsanî Fiil (Angelika Brodersen).....	948
İrade-i Cüz'iyeye Risâlesi (Muhammed Akkirmânî).....	962
İrade-i Cüz'iyeye Risâlesi (Esîrizâde Abdülbâki Efendi).....	981
Mâtürîdîliğin ve Eş'arîliğin Kesb Görüşünün Hakikatinin Açıklanması (Abdülkadir el-Hamzavî).....	988
İrade-i Cüz'iyeye Risâlesi [El-Mebâhisü'd-Defniyye] (Kütahyalı Ahmed Âsım Efendi).....	1003
Kütahyalı Ahmed Âsım Efendi'nin el-Mebâhisü'd-Defniyye fi Hakki'l-İrâdeti'l-Cüz'iyeye Adlı Eserinin Tahlili (Mehmet Fatih Soysal).....	1033
B. KÖTÜLÜK SORUNU	1061
İslam Düşüncesinde Kötülük Sorunu (Mahmoud M. Ayoub).....	1063
"Her Güzel Olan Şey, Aklen Güzel ve Her Çirkin Olan da Aklen Çirkindir" [Kitâbü't-Tevhîd'den] (İmam Mâtürîdî).....	1089
Allah, Zulümle Nitelenemez (Zâhid Saffar el-Buhârî).....	1091
Mâtürîdî Düşüncede Kötülük Kavramının Kullanımları (J. Meric Pessagno).....	1095
"İyilik ve Kötülük Akıl ile Tespit Edilir" (Sadruşşerîa es-Sânî).....	1116
İleri Okumalar İçin Kaynakça.....	1033

V. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ DÖNEM: MÂTÜRÎDÎ GELEN-EK-İNİN EK-İ

Sünnî Kelâmda İbn Sinacı Dönüşümün Bir Yönü (<i>Robert Wisnovsky</i>)	1161
Zâhid Kevserî ile Mustafa Sabri Efendi <i>Karşılaşmasının</i> Mâtürîdî Gelen-eki Açısından Taşındığı Anlam ve Önem (<i>Recep Alpyağıl</i>)	1191
Mâtürîdî'ye Göre Dinlerarası Diyalog: Ehl-i Kitabın Kurtuluşu (<i>Recep Önal</i>)	1198
Ehl-i Kitap (<i>İmam Mâtürîdî</i>)	1232
Mâtürîdî'de Kadın ve Erkek Arasındaki Hukuka Dair Bazı Mülâhazalar (<i>Hülya Terzioğlu</i>)	1242
<i>Şerh-i Akâid-i Neseî Tercümesi</i> 'ndeki Sehv ve Hatalara Dair (<i>Çerkeş Şeyhi-zâde Mehmet Tevfik Efendi</i>)	1258
Muhammed b. Şebîb'in Düşüncesinin Yeniden İnşâsı (<i>J. Meric Pessagno</i>)	1270
İleri Okumalar İçin Kaynakça	1287

Mâtürîdî'ye Göre Dinlerarası Diyalog: Ehl-i Kitabın Kurtuluşu

(Recep Önal)

[Başta Ehl-i kitap (Yahudi ve Hıristiyanlar) olmak üzere İslam dışı din ve inanç mensupları ile Müslümanlar arasındaki dinî ve fikrî tartışmalar günümüzde olduğu gibi tarih boyunca da canlılığını her zaman korumuştur. Özellikle Yahudi ve Hıristiyanlar ile müslümanlar arasında gerçekleşen bu tartışmalar, daha çok ilahî kaynaklı bu üç büyük dinin kendi mensuplarına kurtuluş sağlayıp sağlayamayacağı ya da bu dinlere inananların ahiretteki konumlarının ne olacağı meselesi etrafında yürütülmüştür. Bu çerçevede İslam alimleri Ehl-i kitabın dinî konumlarını kendilerine konu edinmiş, ahirette kurtuluşlarının hangi çerçevede olabileceğine ilişkin farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu makalede, çağımızın bu önemli meselesinin çözümüne katkı sağlama bakımından Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Ehl-i kitaba yaklaşımı ele alınacaktır. Bu çerçevede konu, Ehl-i kitap kapsamına hangi dinlerin girdiği, inanç ve anlayış açısından hepsinin bir olup olmadığı, İslam karşısındaki dinî konumları; buna bağlı olarak Ehl-i kitabın kurtuluşu, cennete girip girmeyecekleri incelenecek, Mâtürîdî'nin konuyla ilgili görüşleri tespit ve tahlil edilerek temel yaklaşımı belirlenmeye çalışılacaktır.]

Henüz yirmi birinci asrın başlarındayız; farklı din, inanç, ideoloji, ve kültürlerin sınır ve bariyerleri aşarak içiçe geçtiği bir dönemi yaşıyoruz. Birbirinden çok farklı dinî, siyasî, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ağının tam ortasındayız. Bu bağlamda dün olduğu gibi bugün de başta Yahudilik ve Hıristiyanlık olmak üzere diğer din ve inanç mensuplarıyla kurulan beşerî münasebetler belli bir diyalog, belli bir ilmî ve fikrî tartışma geleneği çerçevesinde devam etmekte ve bu gelenek günümüzde "Dinlerarası

Diyalog" ve "Medeniyetler İttifakı" gibi çağdaş kavramlar altında tazeliğini korumaktadır.

Bu süreç içerisinde yapılan dinî ve ilmî tartışmalarda farklı din, inanç, kültür ve medeniyetlerin bir arada barış ve huzur içinde nasıl yaşayabileceği ile ilgili çeşitli yaklaşımlar ve çözüm önerileri üretilmiştir. Diğer taraftan bu çerçevede yürütülen tartışmalar, aynı zaman da çeşitli dinlerin birbirlerine bakışlarının önem kazanmasına da neden olmuştur. Özellikle günümüzde dinlerin ötekine bakışı kapsamında belli periyotlar halinde dinlerarası diyalog toplantıları tertip edilerek, farklı din mensupları arasında ahirette kurtuluşu sağlayacak dinin birden çok olup olmadığı, kurtuluşa sadece bir din götürüyorsa ise bu dinin hangisi olduğu ve ötekinin/diğer dinlerin Allah katındaki konumlarının ne olacağı ya da ahiretteki kurtuluşun bu dinlerin mensupları için de mümkün olup olmadığı gibi konular tartışılmıştır. Yapılan bu tartışmalarda her dinin mensupları kendilerinin cennete gideceğini iddia ederek, kendi inançlarının şu veya bu şekilde üstün olduğunu ve kurtuluşun da ancak kendi inançları sayesinde mümkün olacağını iddia ederek ötekini dışlayıcı (exclusivism) bir tutum sergilemişlerdir. Diğer taraftan bu tutumun aksine bazı yerli ve yabancı teologlar/ilahiyatçılar, kurtuluşun çerçevesini biraz daha genişletip ötekine de kurtuluş imkanı sunan çoğulcu (religious pluralism) ve kapsayıcı (inclusivism) bir tavır takınarak farklı yaklaşımlar ve çözüm önerileri ileri sürmüşlerdir.

Dinlerin çeşitliliğin ve çokluğundan kaynaklanan kurtuluş meselesi ve bunun çözümüne ilişkin ileri sürülen dinî dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk tezleri, daha çok tek Tanrı'ya inananlar arasında bir problem olarak görülmektedir. Bu nedenle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi üç büyük ilahî dinin kendi mensuplarına kurtuluş sağlayıp sağlayamayacağı ya da bu dinlere inananların ahiretteki konumlarının ne olacağı meselesi, bu dinlerin mensupları arasında sürekli tartışılmıştır. Nitekim İslam alimleri Ehl-i kitabın dinî konumlarını kendilerine konu edinerek tartışmaya açmışlar, onların iman durumlarının ne olduğu, ahirette kurtuluşlarının hangi çerçevede olabileceği veya inanç ve uygulamalarına karşılık öngörülen hükümlerin neler olacağına ilişkin farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ehl-i kitabın kurtuluşuna ilişkin müslümanlar arasında yapılan bu tartışmalar, Kurtuluşa götüren din tek midir yoksa birden fazla dinlerin mevcudiyeti söz konusu olabilir mi? Şayet tek ise, bu din sadece İslâm mıdır? Yoksa Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi Ehl-i kitap olan dinler de kendi müntesiplerine kurtuluş sağlayabilir mi? Ya da müslüman olmayanların ahirette kurtuluşu mümkün olabilir mi? gibi benzer sorular etrafında yürütülmüştür. Tartışmanın merkezinde ise daha ziyade "Cennetin kimin tekelinde olduğu" sorusu ile "kurtuluşa ermek için Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmanın zorunlu olup olmadığı" meselesi yer

almıştır. Dolayısıyla bu araştırmamızda konu bu sorular ekseninde ele alınacak ve Mâtürîdî perspektifinden cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

1. Mâtürîdî'ye Göre Ehl-i Kitap Kavramı ve Mahiyeti

Kur'an'da farklı inanç ve gelenekleri ifade etmek üzere kullanılan kavramların en başında "Ehl-i kitap" terimi gelmektedir. İslâm literatüründe ilk dönemden itibaren Müslümanlar dışındaki din sahipleri için kullanılan bu terimin hangi anlamda kullanıldığı ve kapsamına hangi dinlerin girdiği konusunda ittifak sağlanabilmiş değildir. İslâm bilginleri, her ne kadar Yahudi ve Hıristiyanların Ehl-i kitap oldukları konusunda hemen hemen görüş birliği içinde olsalar da, bunların dışında kalan din mensuplarının bu kavramın kapsamına girip girmedikleri, Müslümanların siyasal egemenliği altında yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlarca sahip olunan yasal statüye dâhil edilip edilmeyecekleri konusunda, farklı görüşler ileri süren alimler de olmuştur. Bu görüşleri, "Ehl-i kitap kavramının yalnızca Yahudi ve Hıristiyanlar anlamında ve bu ikisi ile birlikte diğer din mensupları hakkında kullanılması" şeklinde iki grupta toplamak mümkündür. Mâtürîdî'nin ise aşağıda da görüleceği üzere ilk gruba dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî'ye göre Allah tarafından kendilerine kitap verilenler anlamına gelen "Ehl-i kitap" terimi, genel anlamda Müslümanların dışında sonradan bozulmuş, değiştirilmiş bile olsa aslı itibariyle ilahî olan, vahye dayanan bir kitaba iman eden kimseleri de ifade etmektedir. Buna göre Ehl-i kitap statüsüne sahip olmanın temel şartı, kaynak itibariyle Allah Teâlâ tarafından vahyedilen bir kutsal kitaba bağlı olmak ve inanmaktır.

Mâtürîdî'nin Ehl-i kitap tanımlaması, genel olarak "Tevhid" merkezli din anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Ona göre Allah Teâlâ, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumi bir tevhid anlayışı ve inancı şuuru vermiştir. İnsanın bu yönünü desteklemek veya bu inancından sapmaması için de rahmeti gereği Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar çeşitli zaman ve mekânlarda peygamberler göndermiştir. Bu anlamda bütün peygamberler aynı ve bir olan tevhid inancını tebliğ etmişler, ancak onların vefatlarından sonra zamanla bu inanç bozulmuştur. Mâtürîdî'ye göre ilahî vahye mazhar olan Ehl-i kitap mensupları da bu inancı bozanlardan olduğu için bu terim, tevhid, nübüvvet, kitap ve ahiret gibi konularda bilgileri olan, fakat inat ve kibirleri yüzünden peygamber ve kitaplardan bir kısmını kabul edip, bir kısmını inkâr ederek tevhid inancını bozan dinî grubu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bütün ilahî dinlerin temelini tevhid merkezli inanç esasları oluşturduğu için bu nitelikleri Allah'tan geldiği şekliyle koruyan din sahipleri Hanif veya Müslüman sıfatını alırken, bu inancı koruyamayan ve

tahrif eden din sahipleri de "Ehl-i kitap" ismini almaktadır. Öte taraftan Mâtürîdî'nin Ehl-i kitabın kimler olduğu ya da hangi dinî grupların bu kategoriye gireceği hususunda bu ibarede yer alan "Kitap" terimine yüklediği anlam da temel rol oynamaktadır. Mâtürîdî'ye göre burada kastedilen kitap, Allah tarafından peygamberlere indirilen, haram ve helal gibi hükümler ihtiva eden ve kendisine hürmet edileni ifade etmektedir ki bu anlamda geçmişte gönderilen ilahî kitaplar, Tevrat, Zebur ve İncil'dir. Ehl-i kitap da bu kitaplara sahip olan topluluğu ifade etmektedir. Bu çerçevede Mâtürîdî, Ehl-i kitap terimini Müslümanların dışında Tevrat, Zebur ve İncil gibi ilahî kitaplara iman edenler için kullanmış ve bu gruba sadece Yahudi ve Hıristiyanları dahil etmiştir.

Mâtürîdî, Ehl-i kitap teriminin kapsamını Yahudi ve Hıristiyanlık ile sınırlamış olsa da erken dönem İslâm kaynaklarında bu terimin kapsamı genişletilmiş, başta Sâbiîlik ve Mecûsîlik olmak üzere diğer çeşitli dinî gruplar da bu terim kapsamına dâhil edilmiştir. Bunun en önemli sebepleri arasında ise Kur'an'da kitâbî olan Yahudiler ve Hıristiyanların dışında Sâbiî ve Mecûsî gibi din sahiplerinden bahsedilmesi ve bunların inandıkları kutsal kitaplarının olması gösterilebilir. Diğer dinsel grupların bu terime dâhil edilmesinin temel dayanağı ise, Ehl-i kitap teriminin genel anlamda kitap sahibi olanlara yönelik bir tanımlama olduğu kanaatidir. Dolayısıyla kutsal kitabı olan ya da olduğu düşünülen her dinsel grup, Ehl-i kitap kategorisinde görülmüştür. Özellikle Mecûsîlerin bu terimle ilişkisi açısından Kur'an'da sadece bir yerde diğer din mensuplarıyla birlikte zikredilmesi ve Hz. Peygamberden nakledilen "Mecûsîlere, Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın. Fakat kadınlarıyla evlenmeyin, kestiklerini yemeyin!" hadisi, gerek Mecûsîler gerekse diğer dinsel grupların İslâm toplumundaki hukuki statüsüne ilişkin temel bir referans oluşturmaktadır. Hecer Mecûsîleri'nden cizye alınıp alınmayacağı konusunda Hz. Muhammed "Onlara da Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın" diyerek onlardan cizye alınmasını uygun görmüştür. Buradan hareketle Mecûsîlerin hukuken Ehl-i kitap gibi görülmesi gerektiği, ancak onların hanımlarıyla evlenmenin ya da kestiklerini yemenin caiz olmadığı kabul edilmiştir. Mecûsîlerle ilgili bu yaklaşım, İslâm tarihinin ilerleyen dönemlerinde tüm Gayr-ı Müslimlere yönelik bir kanaat haline dönüşmüş, yalnızca Kur'an'da kendilerinden bahsedilen Sâbiîler ve Mecûsîler değil, paganist Harranlılardan Hindûlara kadar İslâm toplumunun egemenliği altında yaşayan birçok dinsel grup, hukuken Ehl-i kitap statüsüne tabii tutularak Ehl-i zimmet sayılmışlardır. Halbuki Mâtürîdî açısından Mecûsîler'in Ehl-i kitap terimi kapsamına dahil edilmesi mümkün değildir. Çünkü Kur'an'da geçen kitap kelimesi çoğu kez Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'a, bazen de Allah'ın ilahî kitaplarına işaret etmek üzere, özel ve sınırlı bir deyim olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan Kur'an'da "ilahî vahiy" ya da "kelâm", söz konusu kitapların yanı sıra Hz. Mûsâ ve Hz. İbrâhim'in sahifeleri için de kullanılmıştır. Mâtürîdî'ye göre, Me-

cûsîlerin Yahudi ve Hıristiyanları gibi Allah tarafından kendilerine vahye edilmiş, helal ve haram gibi hükümleri içeren ilahî bir kitapları yoktur. Şayet olsaydı Kur'an'da buna işaret edilirdi. Mâtürîdî, bu görüşünü temellendirmek için "Ey Ehl-i kitap! Bir takım yüzleri silip de tersine çevirmeden yahut Cumartesi halkını lanetlediğimiz gibi onları lanetlemeden, yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (Kur'an'a) iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir." mealindeki ayeti delil olarak kullanır ve şu yorumu yapar: "Bu ayet Mecûsîler'in Ehl-i kitap ve kendilerine kitap gönderilenlerden olmadıklarına işaret eder. Çünkü Allah Teâlâ, 'Yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (Kur'an'a) iman edin' buyurmuştur. Oysa Mecûsîler'in yanında Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'ın tasdik edeceği bir kitap bulunmamaktadır."

Öte taraftan Mâtürîdî, Ehl-i kitabın kapsamına kimlerin girdiği sorusunu, Kur'an'ın nüzul döneminde terimin hangi anlamda kullanıldığına bakarak cevaplamaya çalışmış, bu anlamda Hicaz bölgesi Arapların ya da o dönemdeki Müslümanların, kitap sahibi olma niteliğini yalnızca bir arada yaşadıkları iki topluluğa hasrettiklerini, bu iki topluluğun da onlar tarafından yalnızca Yahudi ve Hıristiyanlar için kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Mâtürîdî, Âl-i İmrân suresinde geçen "Ehl-i kitap" terimi ile muhatap alınan dinsel topluluğun, o dönemki Müslümanlar tarafından "Tevrat ve İncil ehli/Yahudi ve Hıristiyanlar" olarak bilindiğini, "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik" demeyesiniz diye; Yahut "Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz diye (Kur'an'ı indirdik)... mealindeki ayette yer alan "kitap" tabiriyle kastedilenin de Tevrat ve İncil olduğunu, bu nedenle Mecûsîler'in Ehl-i kitap olamayacağını belirtmiş ve konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Bize göre Mecûsîler Ehl-i kitap değildir. Bunun delili de Allah Teâlâ'nın 'Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi' sözüdür. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Ehl-i kitabın iki topluluktan ibaret olduğunu haber vermiştir. Bunu üçe çıkarmak caiz değildir. Sayının üçe çıkarılması Kur'an'ın işaret ettiğine aykırıdır." Diğer taraftan Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak şöyle bir örnek vermiştir: Bir kişi eğer; "Ey falanca benim senden iki dirhem alacağım var" derse bu sözle iki dirhemden daha fazlasını ondan isteyemez. Yine bir kişi, üç kişiyle karşılaştığı halde "İki kişiyle karşılaştım" derse yalan söylemiş olur. Tıpkı bunun gibi Allah Teâlâ da Kur'an'da söz konusu bu topluluğu iki olarak zikretmiştir. O'nun verdiği haberler doğru olacağına göre sayının üç olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Mâtürîdî, Mecûsîlerin Ehl-i kitap sayılamayacağına dair görüşünü desteklemek için konuyla ilgili Abdurrahman b. Afv'dan naklen, Hz. Peygamber'in Hecer Mecûsîleri'nden cizye alınması hakkındaki şu sözlerini nakleder: "On-

lara da Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın." Mâtürîdî, Hz. Ömer'in bu hadisi, onların Ehl-i kitap olmadıkları şeklinde yorumladığını belirttikten sonra, başta Abdurrahman b. Afv ve hiçbir sahâbî'nin onu inkâr etmediğine ve hadiste de Mecûsîlere Ehl-i kitap denmediğine dikkat çekerek hadisi şu şekilde yorumlar: "Şayet onlar Ehl-i kitap olsalardı, sahabe onların kesinlikle Ehl-i kitap olduklarını söylerlerdi. Hadiste de 'Onlara Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın' denmezdi." Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber, Mecûsîlere Ehl-i kitap dememiş, aksine onlara da Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın diyerek, Ehl-i kitap ile Mecûsîler arasında bir ayırım yapmıştır.

Ehl-i kitabın nitelikleri açısından da konuya değinen Mâtürîdî, onlardan cizye alındığını ifade ederek, bu uygulamanın "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın." mealindeki ayetin bir gereği değil de yukarıda zikredilen hadis gereği olduğunu belirtir. Nitekim o, bu hadise istinaden başta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in onlardan cizye aldıkları, bu rivayetlerden hareketle de bir kısım âlimlerin Mecûsîleri siyasî açıdan Ehl-i kitap kabul ettikleri, bir kısmının ise kabul etmediklerini söyler. Buna ilaveten Mâtürîdî, "Arab (müşrikler)'dan bir şey kabul edilmez, Ehl-i kitap ve Mecûsîlerden cizye kabul edilir" rivayetinin hükmü gereği Ehl-i Kitap ve Mecûsîler'den cizye alınabileceğini belirtir. Buna Diğer taraftan o, Hz. Peygamber'in "Mecûsîlere, Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın. Fakat kadınlarıyla evlenmeyin, kestiklerini yemeyin!" hadisini gerekçe göstererek, onlardan her ne kadar cizye alınsa da onların kestikleri hayvanların etlerinin yenilmemesi ve kadınlarıyla evlenilmemesi gerektiğini de ifade eder. Buna göre Mâtürîdî, Mecûsîlere cizye ve vergi hususunda Ehl-i kitaba yapılan muamele gibi muamele yapılması gerektiğini kabul etmiş, ancak kestiklerinin yenmesini ve kadınlarıyla evlenilmesini uygun bulmamıştır. Bu bilgilere göre Mâtürîdî'nin, Mecûsîleri, kendilerinden alınan cizyeden dolayı Ehl-i kitaba; kestiklerinin yenilmemesi ve kadınlarıyla evlenilmemesi yönüyle de müşriklere benzettiğini söyleyebiliriz.

Mâtürîdî, Ehl-i kitap terimiyle ilahî vahye muhatap olmuş topluluk anlamında Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiği şeklindeki görüşünü temellendirmek için Kur'an'da geçen "ümmî" terimi üzerinde durmuş, Arapların ilahî vahye dayalı yazılı geleneğin sahipleri ve mirasçıları anlamında Tevrat ve İncil ehlini Ehl-i kitap olarak adlandırdıklarını; kendilerini ise bu geleneğin dışında kabul ederek ümmî olarak isimlendirdiklerini ifade etmiştir. Ümmî terimini de kutsal kitapları olmayan geleneksel Arap dini mensupları olarak tanımlayarak Ehl-i kitaptan olmayanları ifade ettiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle ona göre Ehl-i kitap terimi, ilahî vahye muhatap olmuş topluluğu ifade eder-

ken, "ümmî" terimi Allah tarafından gönderilmiş ilahî kitapları olmayan topluluğu ifade etmektedir. Bu nedenle Ehl-i kitap denilince vahiy yoluyla nazil olmuş Tevrat, Zebur ve İncil gibi kutsal kitapları bulunan Yahudi ve Hıristiyan topluluğu anlaşılmalıdır.

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, Ehl-i kitap ile sadece Yahudi ve Hıristiyanları kastetmekte, bu terimin kapsamına Mecûsîleri ve Sâbiîleri dâhil etmemekte, hatta konuyla ilgili olarak Sâbiîlik'ten hiç bahsetmemektedir. Bununla birlikte dinler tarihi araştırmaları diğer birçok dinsel gelenekler gibi gerek Mecûsîlerin gerekse Sâbiîlerin kutsal ve dinî gelenekleri en az Yahudiler ve Hıristiyanlar kadar köklü bir dini yapıya ve dinsel öğretilerinin yer aldığı kutsal metinlere sahip olduklarını göstermektedir. Ancak Kur'an'da Mâtürîdî'nin de belirttiği gibi Allah Teâlâ ilahî kitapları belirtmek üzere söz konusu kitaplar dışında herhangi bir kitaba bu anlamda değinmemiştir. Buna göre, yeryüzünde mevcut din mensuplarından Mecûsîlerin, Brahmanların ya da Sâbiîlerin kutsal kitaplarının, Kur'an'da adı geçen diğer kitaplarla birlikte vahiy kaynaklı olduğu görüşüne destek olabilecek herhangi bir işaret mevcut değildir. Zira Kur'an, ilahî karakterli gerçek kitaplara, vahiylerle ve sahifelere açıkça işaret etmiş, bundan başka herhangi bir açıklama da bulunmamıştır. Araplarla yakın ilişki içerisinde olan İranlı Mecûsîlerin ya da Sâbiîlerin dinî geleneklerinin (kutsal kitapları ve varsa peygamberlerinin) Kur'an tarafından onaylanmaması ve hatta bunlara hiç atıfta bulunulmaması, Mâtürîdî'nin görüşlerini desteklediğini söyleyebiliriz.

Kur'an'da Ehl-i Kitap terimi dışında, "kitap verilenler, kitap verdiklerimiz, kendilerine kitaptan pay verilenler, kitap bilgisi olanlar, kitabı okuyanlar" gibi ifadeler de yer almaktadır. Mâtürîdî'ye göre bu ifadeler "Ehl-i kitap" terimiyle aynı anlamı taşımaktadır. Nitekim o, mezkur ayetlerde geçen "kitap" terimiyle bazen "Tevrat"ın, bazen "İncil"in bazen de her ikisinin ifade edildiğini, dolayısıyla Ehl-i kitap diye tanımlanan kimselerle de sadece bu iki kitabın müntesiplerinden olan Yahudiler ve Hıristiyanların kastedildiğini belirtmiştir. Bu nedenle Mâtürîdî'ye göre önceki vahiylerle muhatap olanlar anlamında kullanılan bu ifadeler, sadece Yahudi ve Hıristiyanlara has bir kavram olmaktadır. Yine bu ibarelerin dışında Kur'an'da "önceki sayfalar", "öncekilerin kitapları" şeklinde ifadeler de kullanılmıştır. Ona göre, "önceki sayfalar" dan kastedilenler Hz. Mûsâ ve Hz. İbrâhim'in sahifeleridir. "öncekilerin kitapları" ifadesiyle işaret edilenler de Tevrat, Zebur ve İncil'dir. Söz konusu bu ifadeler de Ehl-i kitap terimiyle aynı anlamı taşımaktadır. Buna ilaveten Kur'an'da Ehl-i kitap teriminin değişik bir şekli olan "Ehl-i zikir" ibaresiyle de daha önceki vahiylerin bilgisinden haberdar olan Ehl-i kitap kastedilmektedir. Diğer ifadeyle burada kastedilenler Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan ve nübüvvet konusuna aşina olan Yahudi ve Hıristiyan âlimleridir. Çünkü Ehl-i ki-

taba daha önce peygamberler gönderilmiş, bundan dolayı onlar, nübüvvet konusunda bilgi sahibi olmuşlardır.

Mâtürîdî'ye göre, "...Eğer bilmiyorsanız Ehl-i zikre (bilenlere) sorunuz." ayetinde geçen aynı ibare yine Ehl-i kitaba işaret etmektedir. Burada Allah Teâlâ beşerden peygamber olamayacağını iddia eden müşriklere hitaben sanki şöyle demektedir: "Şayet beşerden peygamber olamayacağını düşünüyorsanız, Ehl-i kitaba sorunuz. Çünkü onlar peygamberlere inanan kimselerdi ve peygamberlerin beşer olduklarını biliyorlardı. Bu nedenle onlar size bunu haber verecektir." Dolayısıyla Mâtürîdî, "Ehl-i zikir" terimini mana itibariyle Ehl-i kitabın ifade ettiği şekilde yorumlamaktadır. Buna göre o, gerek "Ehl-i kitap" gerekse "Ehl-i zikir" terimiyle vahiy yoluyla nazil olmuş Tevrat, Zebur ve İncil gibi kitapları bulunan Yahudi ve Hıristiyanların ifade edildiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitap terimi, insanlar tarafından kutsal kabul edilen herhangi bir dinî kitaba sahip bütün din sahiplerini değil de, tevhid geleneği içerisinde yer alan, Tevrat, Zebur ve İncil gibi Allah tarafından gönderilmiş kutsal kitapları bulunan, nübüvvet müessesine aşına olan ve Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ'nun tabileri durumundaki Yahudi ve Hıristiyanları ifade etmektedir.

2. Ehl-i Kitabın İnanç Durumu: Tevhid, Şirk, Küfür İlişkisi

Mâtürîdî, tevhid inancını bütün ilahî dinlerin vazgeçilmez temel unsuru kabul etmiş, Ehl-i kitaba ilişkin eleştirilerini de bu inanç (tevhid) çerçevesinde yapmıştır.

Mâtürîdî, İslam dışı din ve inaçları eleştiriye tabi tutarken, üzerinde durduğu en önemle konu Allah katında geçerli olan dinin bir tane olup, bunun da "Tevhid dini" olduğudur. Çünkü ona göre bütün peygamberler bir ve tek olan bu dine mensup oldukları için onlardan hiçbiri kendisinden öncekinin dinini reddetmeyi emretmemiş, aksine aynı dini tebliğ etmişlerdir. Onun için Kur'an'da bütün peygamberler müslim olarak zikredilmiştir. Fakat insanlar zamanla bu dinden uzaklaşıp, tevhid inancından sapmışlardır. Allah Teâlâ bozulan bu dini aslına döndürmek, tevhid inancını tekrar ikâme etmek için farklı zamanlarda çeşitli peygamberler göndermiştir. Buna göre Hz. Muhammed de dahil bütün peygamberler aynı dini tebliğ etmiş; bu anlamda insanları sadece Allah'ı birlemeye, ibadeti O'na has kılmaya ve O'ndan başkasına tapmamaya yani tevhid inancına çağırılmışlardır.

Yeryüzünde "Hak din" bir tane olmasına rağmen insanlar zamanla çeşitli din, mezhep ve yollar benimseyebilmişlerdir. Bu durumu bir realite olarak kabul eden Mâtürîdî, dinî farklılıkların, insanlar arasındaki dil, kültür, karakter

ter, zihniyet, fizik ve psikolojik farklardan kaynaklandığını söylemiştir. Çünkü ona göre insanların ahlak, düşünce, irade, renk ve dilleri gibi görüş, anlayış ve inanışları da birbirinden farklı olabilmektedir.

Mâtürîdî, insanların farklı din ve mezhepleri benimselerini: “O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir.” ayetini tefsir ederken şu misalle izah etmeye çalışmıştır: “Hak din gökten inen suya benzer. Tıpkı gökten tek tür suyun inmesinde olduğu gibi gökten inen hak din de bir olarak inmiştir. Fakat insanlar: “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.” ayetinde belirtildiği üzere farklı dinler ve çeşitli mezhepler edindiler. Halbuki uyulması ve takip edilmesi emredilen din bir tanedir. Bu din de tıpkı gökten inen su gibi saf ve asıldır... Su gökten temiz ve tatlı olarak indiği halde, yeryüzünün farklı cevherleriyle karışması sonucu suyun rengi ve tadı değişir. Bu durumda suyun bazısı tuzlu, bazısı kendisinden yararlanamayacak şekilde acı, bazısı da tatlı olarak ortaya çıkar. Bu ise yeryüzünün cevherlerinin renk ve koku itibariyle farklı olmasından kaynaklanır. Halbuki gökten inen suların hepsi yeryüzüne inmeden önce temiz ve tatlıdır. Kendisinden yararlanan su ise sadece tatlı olanıdır. Aynı şekilde kendisinden faydalanılan din de birdir. Geriye kalan dinler ise tıpkı tuzlu ve acı sular gibi kendisinden faydalanılamayanlardır.”

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Mâtürîdî’nin dinî çeşitliliği değerlendirirken üzerinde önemle durduğu temel husus tevhid inancını merkeze alarak dinin fitrîliğine ve doğruluğuna vurgu yapmasıdır. Mâtürîdî, benzer yaklaşımı Kur’an’da geçen fitrat dini, hanîf dini, hâlis din, muhlis din, dosdoğru din gibi ifadeleri yorumlarken de sergiler ve bu kavramları “delil ve burhana dayanan, hakka ulaştıran” anlamında yorumlayarak hak dini ifade ettiğini belirtir. Yeryüzünde mevcut olan çeşitli dinlerden hangisinin Allah katında geçerli olduğu ya da kendisinden faydalanılacak olan dinin hangisi olduğu sorusunu da bu yorumlar çerçevesinde cevaplandırmaya gayret eder. Diğer bir deyişle Mâtürîdî, İslâm dışı dinlerin konumunu “tevhid inancı” ve mezkur kavramlar etrafında şekillendirmeye çalışır.

Mâtürîdî’ye göre, Kur’an’da geçen “hak din” ve “dosdoğru din” kavramları zorunlu olarak batıl olan dinlerin varlığına, “halis din” kavramı ise bozulmuş ya da tahrif olmuş dinlere işaret etmektedir. Bu nedenle Mâtürîdî, dinleri bu çerçevede ele almakta ve dinleri genel olarak Hak (tevhid) ve Batıl (küfür) olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Ona göre “Hak din”, Allah katında geçer-

li ve kendisinden faydanılacak olan dindir. Bu din, âlemin sonradan meydana geldiğine ve onu meydana getiren rahmet ve hikmet sahibi bir yaratıcının varlığına işaret eder. Bu inanç aynı zamanda vahyi tek bir kaynaktan alan bütün peygamberlerin tebliğ ettiği bir ve aynı olan "tevhid dini"ne karşılık gelir. Allah'ın emrettiği ve hak din olarak tanımladığı bu din, bozulmamış ve tahriفة uğramamış olan ve Allah katında mutlak ve değişmemiş olan İslâm dindir. Çünkü Allah, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumi bir tevhid anlayışı ve inancı vermiştir. Ancak, onların her bir grubu bu tevhid inancını çeşitli yorumlarla bozmuştur. Bu inancı bozmadan koruyabilen grup ise sadece İslâm ümmeti olmuştur. Bu bağlamda Mâtürîdî, bir dine inanan her bir kimsenin, Allah'ın emrettiği hak dinin kendilerinininkinin olduğunu iddia ettiklerine dikkat çeker ve insanların bu iddialarına karşılık Kur'an'da hak dinin yani Allah Teâlâ'nın, emretmiş olduğu ve kendisinde tevhid esası bulunan dinin İslâm olduğunun haber verdiğini dile getirir. O, bu görüşüne delil olarak "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır"; "Kim İslâm'dan başka din ararsa bu din kendisinden asla kabul edilmeyecektir ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır." ve "İbrâhimne Yahudi idi ne de Hıristiyan'dı. Fakat o, Hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi." ayetlerini kullanır. Ona göre, bu ayetlerde öteki dinler karşısında Allah katında hak ve gerçek olan dine yani Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm dininin konumuna vurgu yapılmaktadır. Allah nezdinde geçerli bir tek din vardır, bunun adı İslâm'dır ve bu din, insanın fitratına en uygun, akl-ı selîmin kabul edebileceği bir özelliğe sahiptir ve bütün insanlık için geçerli olan bir dindir.

Diğer taraftan Mâtürîdî, "İbrâhim bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Ya'kub da öyle: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün" dedi." mealindeki ayeti delil göstererek, ayette geçen dinden kastedilen ve Allah katında geçerli olan dinin "İslâm" olduğunu belirtir. Buradan hareketle Mâtürîdî, İslâm dışı din ve mezheplerin Batıl dinler olduğuna, yol ve mezhepleri birbirinden çeşitli olsa da inkâr etmede hepsinin tek bir dini temsil ettiklerine dikkat çeker. Buna ilaveten "millet" kavramına da din anlamı veren Mâtürîdî, İslâm'ın Hak dinin temsilcisi olarak tek bir millet olduğunu, küfür ehlini ise Batıl dini temsil ettiğini bu anlamda hepsinin tek bir milleti oluşturduğunu söyler. Dolayısıyla Mâtürîdî, küfrü tek bir millet olarak değerlendirmekte, Ehl-i kitap ve diğer din mensuplarının hepsinin yolları ve mezhepleri farklı olsa da küfre düşmede tek milleti temsil ettiklerini düşünmektedir. Öte taraftan Mâtürîdî, dinlerin kendi içinde de farklı yorumlara, farklı inanç sistemlerine ve çeşitli mezheplere sahip olabileceği üzerinde de durmuştur. Fakat, din ve mezhepleri ele alırken bunların tarihsel süreçlerine dair bilgi vermemiş, bunun yerine tartıştığı dinlerin doktriner temeli ve muhtevasıyla ilgilenmiştir. Diğer bir deyişle onların dinî görüşlerini

ya da dine yaklaşımlarını ele almış ve bunların hakikat ve gerçeklikle ilişkileri açısından İslam'a göre konumlarını belirlemeye gayret etmiştir.

Mâtürîdî, Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında ulûhiyet, peygamber, kitap, ahiret gibi temel hususlarda belli ölçüde ortak inançlar olması nedeniyle Ehl-i kitabı diğer dinî gruplardan ayrı değerlendirmiştir. Çünkü ona göre, İslâm dini ile tahrif edilmeden önce Yahudi ve Hıristiyanlık gibi vahye dayanan dinler ilk ortaya çıkışları itibariyle yani öz ve köken olarak aynıdır. Çünkü ilahî dinlerin hepsi de Allah'tan geldiği için aynı hakikati göstermektedir. Bu da tevhid hakikatidir. Bu nedenle Mâtürîdî, ilahî izler taşıması ve vahiy kültürüne aşina olması nedeniyle Ehl-i kitabın diğer din mensuplarına göre "Hak dine" iman etme ve "Tevhid" ilkesini anlama konusunda daha yatkın olabileceklerini düşünmüş ve onlara karşı daha müsamahalı bir tutum sergilemiştir. Mâtürîdî'nin onlara bu şekilde yaklaşımında Kur'an'ın önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitabın diğer dinlere nispetle İslâm'a daha yakın olduğuna işaret edilmekte ve aralarında birtakım ortak noktaların bulunduğu dikkat çekilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ sadece Ehl-i kitaba hitaben "(Resûlüm!) de ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz müslümanlarız! deyiniz." diyerek ortak bir noktada buluşmayı teklif etmiştir. Aynı teklifin Mecûsîlere, Müşriklere ya da diğer dinlere yapılmamış olması, onlarla İslam arasında ortak bir noktanın olmadığını göstermektedir.

Bununla birlikte Kur'an'da Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlık ile İslam dini arasında inanç yönünden bir çok farklılıkların olduğuna da dikkat çekilmiştir. Nitekim Ehl-i kitabın Allah'a çocuk isnad etmeleri, kitaplarını tahrif ve tebdil etmeleri, dinlerinde taşkınlık yapmaları ve aşırıya kaçmaları; Yahudilerin tanrıya cimri demeleri, Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu iddiasında bulunmaları, gönderilen peygamberleri öldürmeleri, din adamlarını aşırı yüceltmeleri; Hıristiyanların üçlü tanrı inancına (teslis inancı) sahip olmaları ve ruhban sınıfını oluşturmaları Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın getirdiği ile bağdaşmamaktadır.

Mâtürîdî de Ehl-i kitap eleştirisinde bu inanç farklılıklarına dikkat çekmiş, onların ulûhiyet, nübüvvet, kutsal kitap ve ahiret gibi temel itikadî konulardaki görüşlerini tevhid inancını merkeze alarak tenkit etmiş, inançlarındaki çeşitli yanlışlıkları ve sapmaları ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çerçevede o, Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların öz itibariyle tevhid inancına sahip olduklarına fakat zamanla hurâfe ve şirk unsurlarına bulaşmak suretiyle bu özden uzaklaşarak kendi dinlerini tahrif ve tebdil ettiklerine dikkat çekmiştir. Nitekim Kitâbü't-Tevhîd eserinde tevhîd bahsini işlerken bu inancı bozan gruplar arasında Allah'a yaratılmışlığı andıran nitelikler izafe ederek kadîmin

sayısını arttıran ve O'na çocuk isnat eden Yahudiler ile 'varlık' açısından tek Allah'ı benimsemekle birlikte 'asıl' açısından üçlü görüşe (teslis inancına) sahip olan ve Allah'ı cisme büründüren Hıristiyanların olduğunu ifade etmiştir. Buna ilaveten Mâtürîdî, Ehl-i kitabın "De ki: "Ey Ehl-i Kitap! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın." mealindeki ayeti delil getirerek dinlerinde aşırıya gittiklerine ve tevhid inancını bozduklarına dikkat çekmiş ve onların bu durumunu şu şekilde izah etmiştir: "Bu ayette Allah Teâlâ, "Ey Ehl-i kitap! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah ancak bir tek ilahdır. O çocuk sahibi olmaktan uzaktır" ayetinde de belirtildiği üzere gibi Ehl-i kitabı dinlerinde aşırıya gitmekten men etmiştir. Burada onlardan daha önce benimsedikleri resullerin ve nebilerin tebliğ ettiği tevhid dinine tekrar dönmeleleri istenmektedir. Yani Allah Teâlâ onlara Allah'tan başkasına ibadet ederek ulûhiyet ve rububiyet konusunda dinlerinde aşırıya kaçmamalarını emretmektedir." Çünkü Mâtürîdî'ye göre Yahudi ve Hıristiyanlar, ulûhiyet konusunda aşırıya giderek Allah'tan başkasına ilahlık ve rabliği nispet etmişler, bu anlamda gerek peygamberlerini gerek dinî şahsiyetlerini tanrısal mertebeye çıkararak İsa ve Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmişlerdir.

Öte taraftan Mâtürîdî, Ehl-i kitabın peygamber ve kitaplar arasında ayırım yapıp bir kısmını inkar etmeleri nedeniyle ilâhî kurtuluşa eremeyeceklerine, aksine Allah'ın gazabına uğrayacaklarına dikkat çekmiştir. Çünkü ona göre Allah Teâlâ Kur'an'da Hak dinin İslâm olduğunu bizzat belirtmiş ve Ehl-i kitap mensuplarını özlerine dönmeye yani Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin davet ettiği ve içinde tevhid inancı olan "İslâm" dinine inanmaya davet etmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Mâtürîdî, Ehl-i kitap olarak kabul ettiği Yahudilik ve Hıristiyanlık dinini indirildiği ilk duruluğu koruyamayıp tahrife maruz kalan, inançları nedeniyle tevhid dinini yansıtmayan birer din olarak değerlendirmiştir.

3. Mâtürîdî'ye Göre Ehl-i kitap-Müşrik/Putperest İlişkisi

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın dinlerinde aşırıya giderek tevhid inancını bozan şirk içerikli birtakım inançlara sahip olduklarını belirtmekle birlikte, yanlış da olsa inanç konularında müslümanlarla bazı ortak yönlerinin bulunduğuna işaret etmiş, bu özellikleri sebebiyle Ehl-i kitabı müşriklerle aynı statüde değerlendirmemiştir. Nitekim o, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve

Allah'a şirk koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz" ifadesinde yer alan "kitap verilenden" kastedilenin "Üzeyr Allah'ın oğludur" diyen Yahudiler ile "Mesih Allah'ın oğludur" diyen Hıristiyanların; "şirk koşanlar" ifadesiyle de Arap Müşriklerin/putperestlerin kastedildiği şeklinde yorumlamıştır. Bu görüşünü de "Müşrik kadınları (المُشْرِكَاتِ), iman etmedikçe nikâhlaymayın. Bir müşrik kadın, sizin hoşunuza gitse bile, iman etmiş olan bir cariye herhalde ondan daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere (المُشْرِكِينَ) de mümin kadınları nikâh ettirmeyin. Bir müşrik, sizin hoşunuza gitse bile, mümin bir köle elbette ondan daha hayırlıdır. Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise, kendi izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar hatırda tutup, öğüt alırlar." mealindeki ayetle temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre ayette geçen "müşrikât ve müşrikîn" ifadeleriyle Ehl-i kitap dışındaki kimseler yani müşrikler kastedilmiştir. Çünkü ona göre her ne kadar Ehl-i kitap ortak koşmada (şirkte) müşriklere benzese de Allah Teâlâ, "Ne Ehl-i kitaptan (الْكِتَابِ أَهْلِ مِنْ) inkâr edenler ne de Allah'a ortak koşanlar (المُشْرِكِينَ) , Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir." ve "Şüphesiz, Ehl-i kitaptan inkâr edenler (الْكِتَابِ أَهْلِ مِنْ) ile Allah'a ortak koşanlar (المُشْرِكِينَ), içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler." gibi benzeri ayetlerde Ehl-i kitabı farklı isimlendirerek müşriklerden ayırmıştır. Ayrıca o, "(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a şirk koşanlar (أَشْرَكُوا وَالَّذِينَ) olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da 'Biz Hıristiyanlarız' diyenler olduğunu mutlaka görürsün" ayetine istinaden Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların müşrik olmadığını ancak sahip oldukları birtakım inançları nedeniyle kâfir olduklarını, "Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a şirk koşanlardan (أَشْرَكُوا وَالَّذِينَ) bile daha düşkün olduklarını görürsün." ayetinde geçen "şirk koşanlar" ifadesiyle kastedilen Ehl-i kitap değil Mecûsîler olduğunu açıkça belirtmiştir. Diğer taraftan "Fitne ortadan kalkıncaya kadar ve din yalnız Allah'ın olunca ya kadar kâfirlerle savaşın..."; mealindeki ayetleri de bu bağlamda değerlendiren Mâtürîdî, bu ifadelerde geçen "fitne" kavramını, "Allah'a şirk koşmak" anlamında yorumlamış, bu anlamda savaşılması gereken kâfirlerin Ehl-i kitap olanlar değil, Allah'a şirk koşan Arap müşrikleri olduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten "İman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla evlenmeyin..." ayetindeki evlilik yasağı ile ilgili bir kısım âlimlerin bu yasağın hem müşrikleri hem de Ehl-i kitabın kadınlarını kapsadığı, zira Ehl-i kitabın gerçek anlamda müşrik olduğu şeklindeki görüşlerini nakleden Mâtürîdî, bu görüşün meznetsiz olduğunu, çünkü Ehl-i kitap her ne kadar Allah'a şirk koşmada müşriklere benzese bile, Allah Teâlâ onları Bakara 105. ve Beyyine 6. ayetlerinde

işaret edildiği üzere müşriklerden ayırdığını söylemiştir. Buradan hareketle o, Kur'an'da geçen evlilik yasağı ile ilgili ayetin (Bakara 2/221) Ehl-i kitap ile ilgili değil, müşrik kadınlarla ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü temellendirmek için ayrıca, Allah Teâlâ'nın, "Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir..." buyurarak Ehl-i kitabın yiyeceklerinin temiz kabul edilip yenilmesine ve kadınlarıyla evlenilmesine izin verdiğine dikkat çekmiştir. Öte taraftan o, "De ki: "Ey Ehl-i Kitap! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin..." ifadesini de bu görüşüne delil olarak kullanmıştır. Ona göre Allah Teâlâ bu ayette takip ettikleri bir dini, ilahî kaynaklı bir kitabı ve iman ettikleri bir peygamberi olmadığı için müşrikleri değil, geçmiş nebilerin ve resullerin izlerini taşıyan Ehl-i kitabı muhatap almıştır.

Mâtürîdî, "şirk" terimi üzerinde durarak bu görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre "şirk", iman etmeyenlerden bir topluluğa kayıtsız olarak verilmiş bir isimdir. "Küfür" ise iman etmeyenlerin hepsine verilen bir isimdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Kur'an'da inkâr edenlerin hepsini "küfür" isminde toplamış, ardından onları çeşitli gruplara ayırmış, şirk terimini de ayrı bir isim olarak kullanmıştır. Bununla birlikte Mâtürîdî, Beyyine suresinin 6. ayetini tefsir ederken "küfür" ile "şirkin" bir olup küfrün şirk, şirkin de küfür anlamına geldiğini, bu nedenle her kâfirin aynı zamanda müşrik olduğunu söylemiş, bu görüşüne delil olarak "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını (بِهِ يُشْرِكُ أَنْ) asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimse için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse (بِاللَّهِ يُشْرِكُ وَمَنْ) şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur." mealindeki ayeti göstermiştir. Mâtürîdî'nin bu iki farklı yaklaşımı çelişkili gibi görünse de konuyla ilgili görüşlerine bütüncül bakıldığında, onun şirk ile küfrü birbirine yakın iki kavram olarak yorumladığı, fakat aralarında mahiyet farkı gözeterek, küfre genel, şirke ise daha özel bir anlam yüklediği, bu anlamda her şirki küfür kabul ettiği, fakat her küfrü şirk kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda Mâtürîdî açısından her müşriğin kâfir olduğunu, fakat her kâfirin müşrik olmadığını söyleyebiliriz.

Netice olarak Mâtürîdî, Ehl-i kitabı Allah'a şirk koşmada Mecûsî ve Müşrikler ile aynı statüde değerlendirmemiş, onlardan farklı olduklarını kabul etmiştir. Bununla birlikte Ehl-i kitabı iman ve küfür açısından Mecûsî ve Müşriklerden farklı değerlendirmemiş, bu anlamda onları sahip oldukları inançları sebebiyle Mecûsî ve Müşrikler gibi kâfir kabul etmiştir.

4. Ehl-i kitap Hz. Peygamber'e İman Etmede Çeşitli Gruplara Ayrılmıştır

Mâtürîdî, Ehl-i kitap eleştirisinde herkesi aynı kefeye koyan toptancı bir tutum sergilememiş, aralarındaki inanç farklılıklarına dikkat çekerek Ehl-i kitabın çeşitli gruplara ve mezheplere ayrıldığını ifade etmiştir.

Nitekim Mâtürîdî, Ehl-i kitaptan inkâr edenler ile müşrikler (Allah'a ortak koşanlar), kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi" ayetinin yorumunda Ehl-i kitap teriminden önce kullanılan "من/min" harfinin teb'îz (kısımlama, bazısını alıp bazısını almama) anlamında kullanıldığına dikkat çekmiştir. Daha sonra "Ehl-i kitap kendi aralarında çeşitli fırkalara ayrıldığı için ayette Ehl-i kitap şeklinde değil de Ehl-i kitaptan inkâr edenler şeklinde hitap edilmiştir. Müşrikler için ise böyle bir şey söz konusu değildir. Çünkü onlar tek bir sınıftır" diyerek Ehl-i kitabın çeşitli fırkalara ayrıldığını dile getirmiştir. Yine o, Ehl-i kitabın hepsinin bir olmadığını, onlardan bir kısmının Allah'a şirk koştukları için müşrik olduklarını ifade ettikten sonra, Ehl-i kitap terimiyle Yahudiler ve Hıristiyanların kastedildiğini, bunların da kendi aralarında birçok kollara ve fırkalara ayrıldıklarını belirtmiştir. Fakat herhangi bir mezhep ya da grup ismi zikretmemekte daha çok inanç ve tutumları hakkında bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre Ehl-i kitabı kendi içinde şu şekilde tasnif edebiliriz:

Ehl-i kitaptan birinci grup kitaplarında anlatılan niteliklerden dolayı Hz. Muhammed'e peygamberliğinin öncesinde ve sonrasında inanmış olan kimselerdir. Bunlar daha önce Ehl-i kitap iken sonraları İslam dinine girip müslüman olmuşlardır. Mâtürîdî'ye göre "Kur'an kendilerine okunduğu zaman, 'Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık' derler" mealindeki ayet bu grup hakkında indirilmiştir.

İkinci grup ise gönderilmeden önce Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr eden, fakat peygamber olarak gönderildikten sonra ona iman eden ve bu imanına sınıksız sarılan kimselerdir.

Ehl-i kitaptan üçüncü grup da peygamberliğinin öncesinde Hz. Muhammed'e inandıkları halde peygamber olarak gelince inat ve kibirleri yüzünden onun peygamberliğini inkâr eden kimselerdir. Bunlar kendi aralarında din ve mezhep konusunda ayrılığa düşerek dinden çıkıp küfre girmişlerdir. Mâtürîdî, bu tutum içerisinde olanları Te'vîlât'ın değişik yerlerinde eleştirmiştir. Nitekim o, "Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar." ayetinin tefsirinde Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'i kendi öz evlatları gibi tanıdıklarını, ancak böyle olmasına rağmen onlardan bir kısmının bile bile gerçeği gizlediklerini; buna ilaveten, "Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler" ayetinde işaret edildiği üzere Hz. Muhammed'in peygamber olacağı bil-

gisinin onların kitaplarında var olduğunu, bu nedenle onların, bu gerçeği iyi bildiklerini, fakat düşmanlıkları ve hevaları sebebiyle bunu inkâr ettiklerini söyleyerek davranışlarındaki tutarsızlıklarını ispatlamaya çalışmıştır. Çünkü ona göre Yahudi ve Hıristiyanlar, Hz. Peygamber'e ait işaretleri kendi kutsal kitaplarında okuya geldikleri için onu çok iyi tanımaktaydılar, bu nedenle Hz. Peygamber'i inkâr etme sebepleri bilgisizliklerinden değil, inat ve kibirlerinden kaynaklanmaktadır. Zira bu gerçek "İşte böylece biz sana kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Şunlar (Ehl-i kitaptan çağdaşın olanlar)dan da ona inananlar vardır. Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr ederler" ayeti ile ortaya konmuştur. Ancak Ehl-i kitaptan bir kısmı kitaplarındaki kelimeleri tahrif ederek bu gerçeği gizlemişlerdir. Mâtürîdî, "Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar" şeklinde geçen ibarenin umum ifade ettiğini, zira "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir" ayeti gereğince Ehl-i kitabın kendi kitaplarını hakkıyla okuyup, onlarla amel ettikleri takdirde Kur'an'a inanacaklarını belirtir. Ancak böyle yapmaz da kitaplarını tahrif edip, kelimelerin yerini değiştirirlerse Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanmayacaklarını söyler.

Dördüncü grup ise Hz. Muhammed'in peygamberliğini hem öncesinde hem de sonrasında inkâr eden ve bu inkârında direnen kimselerdir.

Ehl-i kitaptan beşinci grup da başta Allah'ın birliği olmak üzere Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kur'an'ın hak kitap oluşu ve ahiret gününü inkâr edip, bu inkârlarını inatçılık ederek devam ettirenlerdir. Mâtürîdî, "Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun." ayetinde muhatap alınan kitlenin bu grup olduğunu belirterek, şu yorumda bulunur: "Bu hitap, Ehl-i kitaptan kitap bilmeyen kâfirlere yöneliktir. Ayette şayet onlar peygamberlere inanmıyorlarsa zikir ehline yani Ehl-i kitaptan iman eden kimselere sormaları istenmektedir. Çünkü Ehl-i kitaptan iman eden kimseler Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğunu onlara haber verecektir."

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın birinci ve ikinci grubu hariç Hz. Peygamber'i inkâr eden diğer gruplara "inat ve kibir ehli" adını vermekte ve böylece onları, tek bir sınıfta toplamaktadır. Onun tenkit ettiği fırkalar, genellikle inatçılık edip kibirlenen kimselerdir. Dolayısıyla o, Ehl-i kitabın tamamını hedef almamakta, aksine eleştirilerini daha çok bazı konuları bilinçli olarak kabul etmemekte direnen ve inatçılık yapan fırkalara yöneltmiştir.

Bu çerçevede Mâtürîdî, Ehl-i kitabın hepsinin bir olmadığını, Hz. Peygamber gönderildiği zaman Ehl-i kitabın kendi aralarında ihtilafa düştüklerini, bunlardan bir kısmının vahye (Hz. Muhammed ve Kur'an'a) karşı olumlu tavır sergilediklerini, kendi kitaplarını tahrif etmeyip, hakkıyla okuduklarını,

bu tutumlarının bir sonucu olarak kitaplarında yer alan Hz. Muhammed'in gönderileceğine dair bilgiyle amel edip ona iman ettiklerini, bu nedenle Allah Teâlâ, Kur'an'da bu kimseleri kastederek Ehl-i kitabın içinde taktir edilen ve övgüye layık olan kimselerin de bulunduğuna dikkat çektiğini; buna mukabil onlardan bir kısmının kitaplarında yer alan Hz. Muhammed'in gönderileceğine dair ayet ve işaretleri tahrif edip gizleyerek Hz. Muhammed'i inkâr ettiklerini söyler. Mâtürîdî, onların Hz. Muhammed'i inkar etmelerini ve ona karşı olumsuz tutum ve davranış sergilemelerinin gönderilecek olan peygamberin kendilerinden birinin olacağını zannetmelerinden ve Hz. Hz. Muhammed'e olan kıskançlıkları ve hasetlerinden kaynaklandığını belirtir.

Öte taraftan Mâtürîdî, "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar..." ; "Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder..." ; "Onların hepsi bir değildir. Ehl-i kitap içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir" ; "Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükafatları vardır." ; "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilen Kur'an ile sevinirler..." ; "Kur'an kendilerine okunduğu zaman, 'Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de müslümandık' derler." mealindeki ayetlerde işaret edildiği gibi Ehl-i kitabın içerisinde vahye karşı olumlu tavır sergileyenlerden övgüyle bahsedildiğine dikkat çeker ve bu ayetlerde övülenlerin genel olarak dinlerinde aşırılığa kaçmayan, kitaplarını tahrif etmeyen, gerçek kendilerine geldiğinde onu kabul eden, hem kendi peygamber ve kitaplarına hem de Hz. Muhammed ve Kur'an'a inanan önceleri Ehl-i kitap iken sonradan Müslüman olan kimseler olduğunu belirtir. Mâtürîdî'ye göre bu kimseler Abdullah b. Selam, Sa'lebe b. Said, Useyd b. Said ve Necaşî gibi Ehl-i kitap iken Müslüman olanlardır ve zikredilen ayetler de onlar hakkında nazil olmuştur.

Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre daha önce Ehl-i kitap olan ancak sonradan Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanan kimseler övülerek "Ehl-i kitap" olarak zikredilmiştir. Yoksa Kur'an'da "Ehl-i kitaptan övgüyle bahseden ayetlerle, Ehl-i kitaba mensup olup da Hz. Muhammed'e iman etmeyen ve İslam'ı benimsemeyenler kastedilmemiştir. Bu nedenle Mâtürîdî, eserlerinin değişik yerlerinde Ehl-i kitabın hepsinin bir olmadığını, içlerinde Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ederek vahye karşı olumlu tavır takınanlar olduğu gibi, onu inkâr ederek olumsuz tavır sergileyenlerin de bulunduğunu önemle vur-

gulamıştır. Buna göre Mâtürîdî'nin Ehl-i kitaba karşı olan bakışını onların Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a karşı olan tavırlarının şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Mâtürîdî, yukarıda zikredilen fırkalar arasından Hz. Muhammed'e karşı olumsuz tavır takınıp onu inkâr edenlerin imanlarının geçerli olmadığını; zira onların peygamberler ve kitaplar arasında ayırım gözeterek onlardan bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ettikleri için, bu imanlarının kendilerine fayda vermeyeceğini, bu anlamda onların küfre düştüklerini belirtir. Çünkü ona göre iman bir bütündür. İnanılması gereken şeylerden bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr etmek imanı geçersiz kılar. Diğer bir ifadeyle iman esasları arasında ayırım yapmak küfür sebebidir. Bu duruma düşmemek için iman esasları arasında ayırım yapılmamalı, hepsine birden iman edilmelidir. Buradan hareketle Mâtürîdî, bütün peygamberlere ve kitaplara toptan iman edilmesi gerektiğini, aksi takdirde peygamberlerden veya kitaplardan birinin hatta o kitaplardan birinin bir harfinin inkâr edilmesini hem peygamberin ve kitapların tamamının hem de Allah'ın inkâr edilmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre her kim Allah'ın kitaplarından birine iman ederse diğer tüm ilahî kitaplara da iman etmiş olur. Zira ilahî kitaplar birbirini tasdik eder, birbiriyle uyum içerisindedirler. Kitaplara iman eden o kitabın içinde işaret edilen her bir kitaba da iman etmiş olur. Bu bağlamda o, Tevrat'a ve İncil'e gerçek anlamda inanıp, bunların içindeki hükümlerin de yerine getirilmesinin Hz. Muhammed'e ve ona indirilen Kur'an'a inanmayı, buna inanmanın da tüm peygamberlere ve onlara indirilenlere inanmayı gerektirdiğini önemle vurgulamıştır. Buna göre iman etmenin temel şartı başta Allah'ın varlığına, birliğine, O'nun gönderdiği bütün peygamberlerine ve kitaplarına inanmaktır. Zira peygamberlerden birini veya kitaplardan birini inkâr etmek Allah'ı inkâr etmek demektir.

5. Ehl-i kitabın Hepsini Hakkı ve Gerçeği (İslam'ı) Kabul Etmede Bir Değildir

Mâtürîdî, Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmeyen Ehl-i kitabı sahip oldukları inançları nedeniyle kâfir kabul etmekle birlikte, gerek anlayış gerekse müslümanlara karşı sergilenen tutum ve davranışlar açısından Ehl-i kitabın tamamını aynı kefeye koyarak bir görmemiş, aralarında Müslümanlara karşı olumlu ve olumsuz tavırlar sergileyenlerin olduğuna işaret etmiştir. Bu çerçevede Mâtürîdî, Hakkı/İslâm'ı kabul etme hususunda içlerinde akıl ve insaf sahibi, inat ve kibirden uzak, anlayışlı kimselerin bulunduğu, bu kimselerin dinî tebliğde ihmal edilmemesi ve tevhid dinine davet edilmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre bu tür faaliyetlerde bulunurken onlarla iyilik ve güzellikle mücadele edilmeli, kendilerine İslâm dininin üstün özellikleri

anlatılırken muhatabın seviyesine uygun delil ve burhanlar kullanılmalıdır. Mâtürîdî, bu amaçların gerçekleşebilmesi için kendileriyle beşerî münasebetlerin (diyalog) kurulması gerektiğini belirtmiş, ancak bu hususta ihtiyatlı ve temkinli davranılmasını da önemle vurgulamıştır.

Diğer taraftan Mâtürîdî, Ehl-i kitabın içinde İslâm'ı inkâr etmede inatçılık eden ve kibirlenen kimselerin de bulunduğunu, böylesi bir tutum içinde olanlar ile de dinî ve fikrî tartışmaya girilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre bu kişiler, kendilerine her ne kadar hüccet ve deliller sunulsa bile inatları ve kibirlerinden dolayı bu delilleri kabul etmeyecek ve İslâm'ı kabule yanaşmayacaklardır. Bu nedenle bu gruptakilerle yapılan tartışmalar faydadan çok zarar getirecektir. Mâtürîdî, bu görüşünü "İçlerinden zulmedenler hariç, Ehl-i kitap ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahdır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz" mealindeki ayetle temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre bu ayette genel anlamda Ehl-i kitapla güzel mücadele edilmesi emredilmiş, ancak içlerinde zalim olanlar bundan müstesna tutulmuştur. Çünkü zalim olanlar inat ve kibir ehlidirler. Bunlarla tartışmaya girilse bile onlar asla iman etmeyeceklerdir. Bu nedenle onlarla mücadeleye girilmemelidir. Bununla birlikte Ehl-i kitabın içinde insaf sahibi, inat ve kibirden uzak kimselerde vardır. Zikredilen ayette de bu kimselerle güzel mücadele edilmesi ve tartışılması istenmiştir. Zira onlar delilleri kabul edip iman etmeye meyilli kimselerdir.

Öte taraftan Mâtürîdî'ye göre, "Onun için, onlardan yüz çevir. Artık kınacak değilsin." ayetini de bu çerçevede yorumlamak gerekir. Çünkü bu ayette Allah'ın asla iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluktan yüz çevirmek ve onları kendi halleri üzere bırakmak gerektiği ifade edilmiştir. Yine bu ayette dinî tebliğde takip edilecek yol ve metod gösterilmiştir. Bu da inanmayan kimselere dinin tebliğ edilmesinden ve bu konuda gerekli uyarıların kendilerine yapılmasından sonra inanıp inanmama hususunda onların kendi hallerine bırakılmasıdır. Zira inanma konusunda inatçılık eden kimseler asla iman etmeyeceklerdir. Bu nedenle onlar hakkında iman edeceklerine dair bir ümit beslenmemelidir. Dinî tebliğde bu kimselerle meşgul olmak yerine içlerinde iman edebileceği umulan kimselerle ilgilenmelidir. Dolayısıyla ona göre inkâr edenleri İslâm'a davet ederken, Hz. Peygamber'in yöntemlerine başvurmalı, inanma hususunda kibirlenip inatçılık eden kimselerle meşgul olarak zaman kaybetmemelidir. Zira bu faydadan çok zarar getirecektir.

Bu açıklamalarından anlaşılıyor ki Mâtürîdî, eserlerinin değişik yerlerinde Müslümanların gerek Ehl-i kitap gerek diğer din mensupları ile nasıl bir toplumsal ilişki kurulabileceğine, kendilerine İslâm dinini tebliğde ve olması muhtemel olan dinî tartışmalarda nasıl bir strateji ve metod izlenebilece-

ğine dair ilke ve yöntemlere temas etmiştir. Diğer bir deyişle Kur'an'da Ehl-i kitap ile ilgili ifadelerin bir kısmını hem sosyal hem ekonomik hem de siyasî ve dinî anlamda onlara karşı nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiği bağlamında yorumlayarak Müslümanlara yol göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin İslâm'ı tebliğde temel ilke olarak farklı din mensuplarıyla dinî konularda tartışmayı ve güzel mücadele etmeyi gerekli gördüğünü, bu bağlamda Ehl-i kitaba karşı iyi davranılmasını; onlara karşı akla ve mantığa uygun delil ve burhanların kullanılmasını tavsiye ettiğini söyleyebiliriz.

6. Yahudi ve Hıristiyanların İslam ve Müslümanlara Karşı Tutum ve Davranış Farklılıkları

Mâtürîdî, Ehl-i kitap olarak kabul ettiği Yahudi ve Hıristiyanların gerçeği kabul edip etmeme konusunda farklı tutumlar sergilediklerine dikkat çekmiş, bu iki din mensublarını birbirinden farklı değerlendirerek hangi grubun İslam'a ve müslümanlara karşı daha olumlu ya da olumsuz tavır ve davranışlarda bulunduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Nitekim Mâtürîdî'nin Hıristiyanlık eleştirisi göz önüne alındığında; tenkit ettiği konuların Yahudilere kıyasla farklı olduğu, Yahudiler hakkında ortaya koyduğu tasviri Hıristiyanlar için kullanmadığı, bu anlamda Yahudilere kıyasla Hıristiyanlara karşı daha ılımlı bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

Örneğin Mâtürîdî, özellikle Te'vîlât'ın değişik yerlerinde Yahudilerin gerek kendi dinlerine gerekse İslâm'a karşı sergiledikleri olumsuz davranışlarını geniş bir şekilde ele alarak Yahudi karakterini eleştirirken, aynı eleştirileri Hıristiyanlara karşı yöneltmemiş, daha ziyade onların teslis akidesini ve Hz. İsa ile ilgili yanlış inançlarını eleştiriye tabi tutmuştur.

Mâtürîdî, Yahudi ve Hıristiyanların İslâm'a ve müslümanlara karşı olan tutum ve davranışlarına ilişkin görüşlerini; "(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevdi hakı-

arasında kendi peygamberlerini yalanlamaları ve öldürmeleri, Hz. Peygamber ve müminlere karşı savaşlar tertip edip, ihanet içerisinde olmaları, Allah'ı cimrilik ve fakirlikle nitelemeleri gibi çirkin sözleri yer almaktadır. Mâtürîdî, bu görüşünü desteklemek için; "(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da 'Biz Hıristiyanlarız' diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar." ayetini delil gösterir ve bu ayeti şu şekilde yorumlar: "Bu ayet bazı anlamlara gelebilir; öncelikle Müslümanlara karşı şiddetli düşmanlığı olan Yahudilerin tamamı değil de bir kısmı olabilir. Nitekim Hz. Peygamber ve ashabına yakın olan Yahudiler onlara daha büyük düşmanlık beslemişlerdi. Bütün Yahudiler de kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'i yalanlamışlar, öldürmeye teşebbüs etmişler, ona ve Müslümanlara karşı savaşlar tertip etmişlerdir. Ayrıca onlar "Bir de Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır' dediler... ve "Allah; 'Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü elbette duydu..." ayetlerinde geçtiği üzere onlardan önce hiç kimsenin söylemediği şekilde Allah'ı cimrilik ve fakirlikle niteleyerek O'nun hakkında çirkin sözler söylemişlerdir. Tüm bunları da şiddetli öfkeleri, düşmanlıkları ve kalplerinin katınlıkları yüzünden yapmışlardır. Yine onlar, kendilerini Allah'ın dinine davet eden herkese karşı, katı kalpli olarak yaklaşmışlar ve şiddetli düşmanlık göstermişler." Görüldüğü üzere Mâtürîdî, Yahudilerin Müslümanlara karşı besledikleri bu öfke ve düşmanlıklarını onların kıskançlığına ve kalplerinin katı olmasına bağlamakta ve bu tutumlarını da sadece Müslümanlara karşı değil kendilerini Allah'ın dinine çağıran herkese karşı gösterdiklerine dikkat çekmektedir.

Mâtürîdî, onlar hakkında bu tespiti yaptıktan sonra Hıristiyanların daha ılımlı ve nazik bir karaktere sahip olduklarını ifade ederek, ahlaklarını ve Müslümanlara karşı sergiledikleri tutumlarını Yahudilerle karşılaştırır. Bu çerçevede Hıristiyanların Müslümanlara Yahudilerden daha yakın olduğunu belirtir ve bu görüşünü de mezkur ayetin devamında yer alan "Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz Hıristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün" ifadesiyle temellendirmeye çalışır. Ona göre Hıristiyanlar, Müslümanlara karşı Yahudi ve müşriklere nazaran daha ılımlı bir tavır sergilemişlerdir. Çünkü Hıristiyanlardan hiçbiri Yahudiler gibi Allah hakkında çirkin şeyler söylememiş, peygamberleri öldürmemiş, onlara karşı savaş tertip etmemiş ve mücadelede bulunmamış; yine Yahudiler kadar savaşı ve adam öldürmeyi hoş görmemişlerdir. Mâtürîdî'ye göre onların bu şekilde davranmalarının nedeni ince kalpli ve yumuşak huylu bir karaktere sahip olmalarıdır.

Mâtürîdî, Hıristiyanların Yahudilere kıyasla İslam'a ve müslümanlara karşı daha olumlu bir tavır takındıklarını tarihî delillere müracaat ederek ispat etmeye çalışır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in Mekkeli müşriklerle yapılan savaflara dikkat çekerek, Yahudilerin müşriklerle işbirliği içinde olduklarını, buna mükabil Hıristiyanların böyle bir davranış içinde bulunmadıklarını belirtir. Öte taraftan Yahudilerin bu ihanetlerini Medine Yahudilerinden olan Benî Kureyza ve Benî Nadîr kabilelerini örnek göstererek ortaya koymaya çalışır. Mâtürîdî'ye göre, bu iki kabile, geçmiş bütün peygamberlere ve kitaplara iman eden Hz. Peygamber'e karşı, kendisine savaç açan ve hiçbir kitaba ve peygambere iman etmeyen Arap müşriklerine destek vermiş ve yardım etmişlerdir. Yahudilerin bu davranışları kendilerinin ne kadar akılsız ve inatçı bir topluluk olduğuna delalet eder. Buna ilaveten Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı ikiyüzlü davrandıklarını dikkat çekerek, başlangıçta Mekkeli müşriklere karşı Hz. Peygamber ile beraber hareket edeceklerine dair söz vermiş oldukları halde, bunu zahiri olarak gösterdiklerini ama gerçekte müşriklerle beraber hareket ettiklerini belirtir. Ona göre Hıristiyanlar Yahudilerin yaptıkları gibi bir ihanet içerisinde olmamışlardır. İşte bu nedenle Hıristiyanlar, Kur'an'da Müslümanlara sevgi ve dostluk bakımından daha yakın kabul edilmiş, Yahudiler ise düşmanlık etmede insanların en şiddetlisi olarak nitelendirilmiştir.

Mâtürîdî'ye göre bunun bir diğer sebebi de Yahudilerin arasında ruhbanlar ve kıssîlerin (rahiplerin ve keşişlerin) olmaması, buna mükabil, Hıristiyanların içinde bu kişilerin var olmasıdır. Mâtürîdî, bu görüşünü; "Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler (رُؤْهَبَانَا قَسِيسِينَ) vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar." ayetiyle temellendirmeye çalışır. Mâtürîdî, burada رُؤْهَبَانَا (Ruhbân) ve قَسِيسِينَ (Kıssîn) ifadesine dikkat çeker ve "Ruhbân" ile kendilerini ibadete adayanlar, "Kıssîn" ile de doğru sözlü ve dürüst olan kimselerin kastedildiğini belirtir. Ona göre dünyevî işler hususunda hırslı, devamlı ihanet içerisinde olan ve liderliğe soyunan Yahudilerden farklı olarak Hıristiyanların içinde ruhban ve kıssîlerin yani dünyadan yüz çevirip, kendini ibadete adayan ve doğru sözlü olan kimselerin bulunması Hıristiyanların müslümanlara karşı tutumlarını olumlu yönde etkilemiştir. Buradan hareketle Mâtürîdî, genel anlamda Yahudilerin İslâm'a ve Müslümanlara karşı daha sert ve daha kibirli bir tutum içinde olduklarını, Hıristiyanların ise onlara nispeten daha nazik ve daha yumuşak kalpli bir tutum sergilediklerini söyler.

Mâtürîdî, Hıristiyanların Müslümanlara yakınlık bakımından Yahudilere nazaran daha iyi konumda olduğunu kabul etse de inanç yönünden hatalarına dikkat çeker ve bu konuda temkinli olunması gerektiğini ifade ederek müslümanları uyarmayı ihmal etmez. Zira Mâtürîdî'ye göre Hıristiyanlar ince kalpli ve yumuşak huylu bir karaktere sahip oldukları için Hz. İsa'yı aşırı

yücelterek Allah'ın takdir ettiği kulluk mertebesinden ilahlık mertebesine çıkartmışlardır. Bu yanlış inançları nedeniyle de inkâra düşüp kâfir olmuşlardır. Bu nedenle Mâtürîdî, Hıristiyanlara yönelik eleştirilerini Tanrı ve peygamberlik anlayışlarına yöneltmiş, Yahudilik eleştirisinde ise Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara karşı sergilemiş oldukları olumsuz tutum ve davranışları üzerine yoğunlaşmıştır. Mâtürîdî'nin bu tutumu kendi içinde oldukça tutarlıdır. Zira Hıristiyanlığın Tanrı ve peygamberlik tasavvurları, Yahudilerinkinden çok daha aşırıya ulaşmış ve küfür noktasında daha ileri boyutta olmuştur. Bunun aksine Yahudilerin inanç sistemi İslam'a daha yakın olmuştur. Ancak buna rağmen İslam'a karşı Hıristiyanlara kıyasla daha fazla düşmanca tavır takınmışlar ve devamlı ihanet içerisinde olmuşlardır. İşte Yahudilerin Müslümanlara karşı bu olumsuz tutumları, Mâtürîdî'nin kendilerine sert eleştiriler getirmesine neden olmuştur. Zira onun Yahudilere yönelttiği eleştiriler arasında dikkat çeken temel konular, onların kibir, dünyevî arzu, liderlik tutkuları ve üstün ırk inançları gibi ahlakî zaafı ve müslümanlara karşı düşmanca tavır sergilemeleri olmuştur.

Mâtürîdî'nin görüşlerinden anlaşılıyor ki, Yahudi ve Hıristiyanlarla kurulabilecek beşerî münasebetlerin iyi ya da kötü yönde olmasını belirleyen temel ölçüt, her iki din mensuplarının sahip oldukları inançları değil Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı gösterecekleri iyi niyet ve sergileyecekleri olumlu tutumlarıdır. Zira Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber döneminde kendisine ve müslümanlara karşı sergilenen olumsuz davranışlarda Yahudiler, olumlu davranışlarda ise Hıristiyanlar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlara karşı gösterdikleri bu olumlu davranışları sebebiyle Hıristiyanlar, her ne kadar İsa ile ilgili inançları sebebiyle küfre düşmüş olsalar da, Yahudilere kıyasla Müslümanlara sevgi bakımından daha yakın kabul edilmiştir. Buna göre günümüzde Ehl-i kitapla kurulacak beşerî münasebetler (diyalog), onlar Müslümanlara nasıl davranırsa davranırsınlar her şart ve durumda kendileriyle iyi geçinmek ve dost olmaya çalışmak anlamına gelmemeli, aksine Ehl-i kitapla nasıl bir ilişki kurulabileceği veya kurulan ilişkilerin seyrinin nasıl olacağını onların Müslümanlara karşı sergileyecekleri olumlu ya da olumsuz tavır ve davranışlar belirlemelidir.

7. Ehl-i Kitabın Kurtuluşu Meselesi

Günümüzde Ehl-i kitabın kurtuluşa ereceğine ilişkin farklı fikirler ileri sürülmektedir. Fakat geleneksel İslâm düşüncesindeki ekseriyetin bakış açısının bu şekilde olmadığı, İslâm âlimlerinin tevhid inancına sahip olmayan ve Hz. Peygambere iman etmeyen kişiler için kurtuluş yolunu açmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte yukardaki görüşe aykırı görünen bazı Kur'an

ayetleri de vardır. Nitekim İslâm dışındaki bazı din mensuplarının da cennete gideceği yönündeki iddialar da bu ayetlerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Kur'an'da Ehl-i kitaptan ve diğer din mensuplarından Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı işler yapanların cennetle müjdelendiğine dair ayetler de yer almaktadır. Günümüzde II. Vatikan Konsilinin de etkisiyle dinler arası diyalog kapsamında Ehl-i kitabın durumu İslâm âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Özellikle konsil sonrasında Hıristiyan teologları tarafından başlatılan dinlerarası diyalog faaliyetleri İslâm dünyasında geniş yankı uyandırmış, birçok akademisyen, dinî cemaatler, din adamları ve sivil toplum örgütleri bu faaliyetlere katılmışlardır. Söz konusu bu katılımcılar, bu diyalog sürecinde İslâm adına diğer din mensupları hakkında çeşitli yorumlarda ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu yaklaşımlar da Müslüman âlimler arasında tartışmalara neden olmuştur. Öteki din mensuplarına nasıl bakılması gerektiği, onların kurtuluşlarının hangi çerçevede olabileceği veya inanç ve uygulamalarına karşılık öngörülen hüküm ve kaidelerin neler olduğu kısaca "Cennetin kimin tekelinde olduğu" sorusu ekseninde yapılan bu tartışmaların merkezinde ise "kurtuluşa ermek için Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmanın zorunlu olup olmadığı" meselesi yer almaktadır.

Söz konusu tartışmalara konu olan ayetlerin meali şöyledir: "Şüphesiz, inananlar ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden 'Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır." ; "Şüphesiz inananlar ile Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan 'Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır."

İslâm âlimlerinden bir kısmı bu iki ayet bağlamında kurtuluşa ermek için Allah'a ve ahiret gününe inanıp, salih amel işlemenin asgari şart olduğunu savunmuştur. Diğer bir ifadeyle söz konusu ayetlerde, Hz. Peygamber'e imanın zikredilmediğini dolayısıyla Allah'a şirksiz ve ahiret gününe şeksiz inanan ve sâlih amel işleyen Yahudi, Hıristiyan gibi her ilahî din mensubunun cennete gideceğini ifade etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise bu iki ayeti Kur'an ve sünnet bütünlüğü bağlamında ele alarak iddia edildiği şeklide bir sonuç çıkarılamayacağını, aksine ahirette kurtuluşa ermenin tek şartının Hz. Muhammed'e ve onun getirmiş olduğu Kur'an-ı Kerim'e iman etmek olduğunu savunarak geleneksel tavrı devam ettirmişlerdir.

Bilindiği üzere bu tarz tartışmaların ortaya çıkışı oldukça eskiye dayanmaktadır. Nitekim İslâm'dan önce ve İslâm'ın zuhuru ile farklı din mensupları arasında kimin cennete gideceği konusunda tartışmalar yapılmış, her dinin mensupları kendilerinin cennete gideceğini iddia etmiştir. Diğer bir ifadeyle farklı din mensuplarının her biri kendi inançlarının şu veya bu şekilde üstün

olduğunu ve kurtuluşun da ancak kendi inançları sayesinde mümkün olacağını iddia etmişlerdir. Bu bakış açısına göre temel olarak tek bir vahiy veya tek bir din doğrudur; diğer tüm vahiyler veya dinler yanlıştır. Nitekim bu durum Kur'an'da; "Bir de; "Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek" dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin" mealindeki ayetle ifade edilmiştir.

Bu ayetler çerçevesinde Mâtürîdî de, Yahudi ve Hıristiyanların; "Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik. Bize herhangi bir korku yoktur, üzülmeziz de" şeklinde bir iddiada bulduklarını; bu çerçevede, Bakara 2/62. ve Mâide 5/69. ayetlerine istinaden Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlediklerini, bu nedenle de kendilerinin kurtuluşa ereceklerini ileri sürdüklerini nakleder. Daha sonra bununla ilgili olarak onların Müslümanlara karşı şu itirazda bulduklarını belirtir: "Siz, kitabınızda küfür üzere öldükleri takdirde Yahudi ve Hıristiyanların cehennemlik olduğunu iddia etmektesiniz. Fakat sizin kitabınızda onlara korku ve üzüntü olmadığı da yer almaktadır."

Mâtürîdî, onların bu iddialarını birkaç açıdan cevaplandırmaya çalışır. Bu çerçevede o, söz konusu ayette geçen "inananlar" ifadesi üzerinde durur. Ona göre bu ifadeyle kastedilenler mü'minlerdir. Kurtuluşu sağlayacak olan onların bu imanı ise "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." ayetinde açıkça tarif edilmiştir. Buna göre cennete götüreceği olan iman, Allah'a, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere, âhiret gününe ve Kur'an'ın getirdiği her şeye, ayırım gözetmeksizin "işittik ve iman ettik" şeklinde bir teslimiyete inanmaktır. Mâtürîdî, "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin..." ayetini de bu bağlamda yorumlar. Nitekim o, ayette geçen "Ey İman edenler" ifadesinin birkaç anlama gelebileceğini belirttikten sonra bu ayetin şu şekilde anlamlandırılabilmesine dikkat çeker: "Ey peygamberlerin bir kısmına iman edenler! Müminlerin iman ettiği gibi bütün peygamberlere iman edin. Ya da Ey Muhammed'e peygamber olarak gönderilmeden önce iman edenler! Peygamber olarak gönderildiği zaman da ona iman edin." Çünkü ona göre Ehl-i kitap en-Nisâ 4/150. ayetinde ifade edildiği gibi peygamberlerin bir kısmına iman edip diğer bir kısmını inkâr ediyorlardı. Ayrıca Ehl-i kitap, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önce son bir peygamber geleceğine iman ediyorlardı. Fakat Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderilince Bakara 89. ayette geçtiği üzere onlar ona iman etmeyi terk etmişlerdir. Bu tavırlarından dolayı Allah Teâlâ onlara bu hitapta bulunarak

kendilerinden iman esaslarının tamamına iman etmelerini istemiştir. İşte bu nedenle Mâtürîdî'ye göre iman esasları arasında ayırım yapmak küfür sebebidir. Bu duruma düşmemek için iman esasları arasında ayırım yapılmamalı, hepsine birden iman edilmelidir. Dolayısıyla Kur'ân'da belirlenen böylesi bir imana sahip olmak, yani iman esaslarının hepsine iman etmek, kurtuluşa erme ve cennete girmek için temel şarttır. Diğer taraftan Mâtürîdî'ye göre, sadece söz konusu ayetlerin zahiri manalarından hareketle iddia edildiği şekilde bir sonuca varmak, Kur'an'ın bütünlüğü açısından hem ayetin yanlış yorumlanmasına neden olmakta hem de temel iman esaslarının eksiltilmesine yol açmaktadır. Çünkü mezkur ayetlerde Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a imanın gerekliliğinin açıkça zikredilmemiş olması her ikisine de iman etmenin zorunlu olmadığı anlamına gelmez. Zira "Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkar edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, '(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkar ederiz' diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kafirlerdir. Biz de kafirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır." mealindeki ayetlerde Allah Teâlâ, peygamberler ve kitaplar arasında ayırım yapanları tenkit etmektedir. Yahudi ve Hıristiyanlar ise peygamberlerin ve ilahî kitapların bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek suretiyle peygamberler ve kitaplar arasında ayırım yapmışlardır. Buradan hareketle Mâtürîdî, Bakara 62. ayetinde bahsedilen kurtuluşa ulaşacak olan kimselerin bütün peygamberlere iman eden kişiler olduğunu önemle vurgular. Yani Hz. Mûsâ, Hz. İsrâ ve Hz. Muhammed dahil Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlere iman etmiş olanlardır. Eğer iddia sahiplerinin imanları bu şekilde ise onlara herhangi bir korku yoktur ve üzülmeceklerdir. Diğer bir deyişle Mâtürîdî'ye göre Yahudi ve Hıristiyanlar tıpkı müslümanlar gibi bütün peygamberlere ve ilahî kitaplara iman ederlerse kurtuluşa elbette ereceklerdir. Ancak bu durumda böyle bir imana sahip olan kimse ne Hıristiyan ne de Yahudi olabilir, aksine artık o kişi, Müslüman olmuştur.

Mâtürîdî'nin açıklamalarında dikkat çeken bir diğer husus da konuyu, "Allah'a iman etmenin" bütün peygamberlere ve kitaplara iman etmeyi de gerektirdiği şeklinde tartışmaya açmasıdır. Zira ona göre Bakara 62. ayetinde geçen Allah'a iman ifadesi bütün peygamberlere ve kitaplara iman etme anlamında kullanılmıştır. Diğer bir deyişle gerçek anlamda Allah'a iman O'nun gönderdiği bütün peygamberlere ve tüm kitaplara inanmakla gerçekleşir. Çünkü Allah'a iman O'nun varlığı ve birliğine inanmakla kalmaz, aynı zamanda başta bütün peygamberlere ve ilahî kitaplara inanma üzere diğer inanç esaslarına (ahiret, kıyamet, melekler vs.) inanmayı da gerektirir. Kaldıkı bütün peygamberler ve semâvî kitaplar bunların hepsine iman etmeye davet etmiştir. Dolayısıyla bu iman esaslarından birinin inkâr edilmesi, Allah'ı, bütün peygamberleri, kitapları ve diğer zikredilen esasları inkâr etme anlamına ge-

lir. İşte bu nedenle Mâtürîdî'ye göre iman etmenin temel şartı başta Allah'ın varlığına, birliğine, O'nun gönderdiği bütün peygamberlerine ve kitaplarına inanmaktır. Zira peygamberlerden birini veya kitaplardan birini ya da o kitaplardan birinin bir harfini inkâr etmek Allah'ı inkâr etmek demektir. O, bu görüşünü temellendirmek için ayrıca "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." ayetini kullanır. Ona göre bu ayette Allah'a iman etmenin bütün peygamberlere ve kitaplara iman etme anlamına geldiği ifade edilmektedir. Zira ayette Allah'a iman etmenin dışında başka bir esas zikredilmemiştir. Bu nedenle zikredilen peygamberler ve kitapları inkâr Allah'a imanun hakikatini engeller. Çünkü Allah'a iman eden kişi, O'nun emirlerine, yasaklarına ve kanunlarına iman etmiştir. Yani O'na iman eden kişi "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.' Şöyle de dediler: 'İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.'" ayetinde işaret edildiği üzere meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına iman eder, bunların arasında ayırım yapmaz. Buna göre Allah'a iman, zikredilen bu iman esaslarının hepsine iman etmeyi gerektirir.

Bu açıklamalara göre Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar bu şartı yerine getirmediikleri yani peygamberlerin ve ilahî kitapların bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ettikleri için gerçek anlamda Allah'a iman etmemişlerdir. Ehl-i kitap her ne kadar zahirde kitaplara ve peygamberlere inandıklarını ifade etseler de gerçekte bütün peygamberleri ve kitapları inkâr etmişlerdir. Çünkü Allah'ın elçisi Hz. Muhammed insanları aciz bırakan delillere sahip olmasına ve kendi kitaplarınının da onun doğruluğu hakkında şahitlik etmesine rağmen, Ehl-i kitabın onu yalanlaması ve kitaplarını ve peygamberlerini tasdik edene (Hz. Muhammed'e) karşı bunların hepsini yalanlayanları (Arap putperestlerini) desteklemesi bütün peygamber ve kitapları inkâr ettiklerini göstermektedir. Mâtürîdî'ye göre aslında tüm bunlar Ehl-i kitabın Allah'ı inkâr etmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü onların Allah'a iman etmeleri, gerçekte O'nun peygamberlerine imanlarına bağlıdır. Zira Hz. Peygamber Abdu'l-Kays'ın heyetiyle ilgili olarak, "Size dört şeyi emrederim, Allah'a iman etmeyi emreliyorum" buyurduktan sonra, "Allah'a iman nedir bilir misiniz? Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah'ın elçisi olduğuma şahadet etmenizdir" demiştir. İşte bundan dolayı onların Allah'a imanları, Allah'ın peygamberine iman etmedikçe gerçekleşmeyecek ve kabul edilmeyecektir.

Mâtürîdî'nin konuyla bağlantılı olarak dikkat çektiği bir diğer husus da, el-Bakara 62. ayette kurtuluşun bir şartı olarak "salih amellerden" bahsedil-

mesidir. Mâtürîdî'ye göre Yahudi ve Hıristiyanlar bu kuralı ihlal etmişlerdir. Çünkü onlar iman etme hususunda peygamberler arasında ayırım gözetmişlerdir. İşte bu noktadan hareketle Mâtürîdî, onların peygamberlerden bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr ederek onlar arasında ayırım gözetmek şeklindeki bu davranışlarının “salih amel” olmadığını, dolayısıyla söz konusu ayetten hareketle ileri sürülen iddiaların geçersiz olduğunu belirtir. Diğer bir deyişle ona göre peygamber ve kitaplar arasında ayırım yapmak salih amellerden olamayacağı için, Yahudi ve Hıristiyanların kurtuluşa ermeleri mümkün olmamaktadır.

Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu son bir husus da ayette takdim ve te'hirin söz konusu olabileceğidir. Bu durumda ayet şu şekilde anlamlandırılır: “Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden her kim müminler gibi Allah'a ve ahiret gününe inanır ve salih amel işlerlerse...” Bu manaya göre, kurtuluşa ermek için zorunlu olan ortak nokta, Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin imanını değil, Hz. Muhammed'e inananların (Müslümanların) imanınıdır.

Konuyla ilgili olarak temas edilmesi gereken bir diğer husus da Kur'an-Kerim'de, Ehl-i kitabın kendi kitaplarına uymaya davet edilmesidir. Nitekim Kur'an'da onlara ellerinde bulunan Tevrat ve İncil ile hükmetmeleri emredilmiş, şayet bunu gerçekleştirir, onlarla amel ederlerse kendilerine bir takım nimetlerin verileceğinden bahsedilmiştir. Aksi takdirde Ehl-i kitabın doğru yolda olamayacakları bildirilmiştir. Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'e iman etmeseler bile cennete gideceğini ileri sürenler söz konusu bu ayetleri delil olarak kullanmışlardır. Halbuki Mâtürîdî'ye göre bu ayetlerden böyle bir sonuç çıkartılamaz.

Mâtürîdî, “İncil ehli Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler fâsıkların ta kendileridir.” ; “Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'an'ı) gereğince uygulasalardı elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi...” ; “De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz...” ayetlerinde geçen “Tevrat ve incili uygulasalardı” şeklindeki ifadeleri “Tevrat ve İncil'i indirildiği şekliyle uygulasalar ve içinde bulunan Hz. Muhammed'in sıfatlarını ve niteliklerini tahrif etme, değiştirme ve gizlemekten vazgeçerlerse söz konusu nimetlere ermiş olurlardı” şeklinde yorumlar. Dolayısıyla o, Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik söz konusu Kur'an ifadelerini Tevrat ve İncil'de yer alan Hz. Muhammed'in sıfatları, nitelikleri, elçiliği ve peygamberliği ile ilgili hükümlerin/emirlerin uygulanması yani Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edilmesi şeklinde anlamış, eleştirilerini de bu çerçevede yöneltmiştir. Zira Hz. Muhammed'in geleceği bilgisi söz konusu kitaplarda yer almakta olduğu için bu hükmün ye-

rine getirilmesi yani kitaplarındaki Hz. Paygamber'in geleceği bilgisiyle amel edilmesi kurtuluşları için zorunludur.

Buna ilaveten Mâtürîdî, Ehl-i kitabın dinde aşırıya kaçarak Allah'a çocuk isnat etmeleri, peygamberlerini (Üzeyr ve İsa'yı) aşırı yücelterek onlara rablik ve oğulluk nispet etmeleri, peygamber ve kitaplar arasında ayırım yaparak bir kısmını inkar etmeleri nedeniyle onların ilâhî kurtuluşa eremeyeceklerini aksine, Allah'ın gazabına uğrayacaklarını belirtir. Dolayısıyla ona göre, bütün bu olumsuz sıfatları taşıyan Ehl-i kitap mensupları, buldukları konumda kaldıkları müddetçe Allah katında hak dini temsil edemeyecektir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ Kur'an'da hak dinin ve kendi katında makbul dinin İslam olduğunu belirtmiş ve Ehl-i kitap mensuplarını özlerine dönmeye yani Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin davet ettiği "İslam" dinine inanmaya davet etmiştir. İslam dininin son peygamberi olan Hz. Muhammed ise yeryüzündeki bütün insanlığa gönderilmiştir ve ondan sonra bir daha peygamber gönderilmeyecektir. Bu özelliği sebebiyle Hz. Muhammed'in getirdiği şeriat kendinden önceki dinlerin hükmünü ortadan kaldırmıştır. Nesh edilmiş şeriat ile amel etmek ise haramdır. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in şeriatini cinler dahil tüm insanlar için geçerli olup kıyamete kadar bâki kalacaktır ve başka bir şeriat tarafından da neshedilemeyecektir. Bu nedenle Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da, "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır" ; "Kim İslâm'dan başka din ararsa bu din kendisinden asla kabul edilmeyecektir ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır" ifadesiyle öteki dinler karşısında Allah katında hak ve gerçek olan dinin konumuna vurgu yapılmıştır. Zira Allah nezdinde geçerli bir tek din vardır ve bu din, insanın fitratına en uygun, akl-ı selîmin kabul edebileceği bir özelliğe sahip olup bütün insanlık için geçerlidir. Allah'ın emrettiği ve hak din olarak tanımladığı bu dinin adı ise Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm dinidir. Nitekim o, "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır." ayetine işaretle İslâm'dan başka dinlerin asla kabul edilmeyeceğini söyler. O'na göre bu ayet, İslâm'dan başka din edinenlerin iyilikleri ve amelleri boşa gider anlamını taşımakta; ondan başka din için yapılan taleplerin kabul edilmeyeceği; Allah'a yaklaşmak için putları vb.lerini din edinenlerin bunlarla yakınlık kuramayacakları; gerçek gayretin, hak dini talep için sarf edilmesi gerektiğini haber vermektedir. Ona göre "Onlar, amelleri, dünyada da, ahirette de boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur." ayetinde de bu gerçek ifade edilmiştir. Ayette Hz. Muhammed'e peygamberlik verilmeden önce işlenen sıla-i rahim, akrabaları gözetme ve sadaka gibi iyi amellerin, ancak onun peygamberliğine iman edildiği taktirde Allah katında geçerli olacağına ve amel sahiplerine bir fayda sağlayacağına; Hz. Muhammed'in inkâr edilmesi durumunda ise bu amellerin boşa gideceğine ve hiçbir şekilde fayda sağlamayacağına işaret edilmiştir. Dolayısıyla İslâmiyeti din olarak kabul

etmeden belli bir ibadeti yerine getirmek isteyen kimsenin bu amelleri kabul edilmeyecektir, bu nedenle yapılan ibadetlerin kabul edilmesi ancak İslâm dininin benimsenmesi şartıyla gerçekleşecektir. Diğer bir deyişle yapılan her türlü ibadet İslâm'ın varlığı ile makbul, yokluğu ile de reddedilmiş olacaktır. Bu nedenle, hangi dine mensup olunursa olunsun, kurtuluşa ermenin yegâne yolu İslâm'a girmekle mümkündür. İslâmiyet geldikten sonra, onu kabul etmeden, kendi dinlerine bağlı kalarak Allah'a ve ahirete inanıp, salih amel işlemek kişiyi kurtuluşa erdirmeyecektir.

Mâtürîdî'nin bu açıklamalarına göre, Bakara 62. ve Mâide 69. ayetlerinde söz edilen ahiretteki kurtuluşa ulaşmak için Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlemek yeterli değildir. Peygamberlerin ve îlahî kitapların tümüne inanmadan, bir kişinin kurtuluşa ermesi mümkün olmadığı gibi Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve getirmiş olduğu Kur'an'a inanmayan bir Yahudinin veya Hıristiyanın sadece Allah'a ve ahiret gününe inanması ve salih amellerde bulunması da kendisine kurtuluş sağlamayacaktır. Buna göre ahirette kurtuluşu (cennete girmeyi) sağlayacak yegâne şart Hz. Muhammed'e iman etmek ve Allah'tan getirdiği her hususta ona tâbi olmak, yani Müslüman olmaktır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle diyebiliriz ki Mâtürîdî'ye göre, Ehl-i kitap terimi içerisinde bulunmak sahip olunan inançların doğru olduğu anlamına gelmemektedir. Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanların Ehl-i kitap şeklinde isimlendirilerek Mecûsî ve Müşriklerden ayrı tutulup İslam ile birtakım ortak yönleri sahip olduklarına işaret edilse de kendilerine kestiklerinin yenilmesi ve kadınlarıyla evlenilmesi gibi birtakım ayrıcalıklar verilmiş olsa da, bu durum onların doğru yolda olduklarını göstermemektedir. Ehl-i kitabın kurtuluşa ermesinin tek yolu peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e iman ederek son din olan İslâm'ı kabul etmektir.

Sonuç

Mâtürîdî, insanların benimsedikleri din, mezhep ve yolların çeşitli olduklarını bir realite olarak kabul etmiş, bunlar arasında Allah katında geçerli olan dinin vahyi tek bir kaynaktan alan bütün peygamberlerin tebliğ ettiği bir ve aynı olan "tevhid" inancı olduğunu vurgulamıştır. Mâtürîdî, dinleri Hak ve Batıl din olmak üzere iki kategoride ele almış; Allah katında geçerli olan dinin "Hak din" olduğunu, bu dinin de bozulmamış ve tahrife uğramamış olan İslâm dinine karşılık geldiğini; Ehl-i kitap da dahil İslâm dışındaki din ve mezheplerin ise Batıl dinler olduğunu, yol ve mezhepleri birbirinden çeşitli olsa da bunların tamamının inkâr etmede tek bir dini (küfür ehlini) temsil ettiğini söylemiştir.

Ehl-i kitaba ilişkin görüşlerini tevhid inancı doğrultusunda şekillendiren Mâtürîdî'ye göre, ilahî dinlerin temelini tevhid merkezli inanç esasları oluşturmuştur. Bu inançları Allah'tan geldiği şekliyle koruyan din sahipleri "Hanif" veya "Müslüman"; koruyamayan ve tahrif eden din sahipleri ise "Ehl-i kitap" ismini almaktadır. Bu anlamda Mâtürîdî, ilahî vahye mazhar olan Ehl-i kitabın kendilerine vahyedilen tevhid inancını bozduklarını belirtmiş, Ehl-i kitap terimini tevhid, vahiy, kitap ve nübüvvet gibi konularda bilgileri olan, fakat inat ve kibirleri yüzünden peygamber ve kitaplardan bir kısmını kabul edip, bir kısmını inkâr ederek bu inancı bozan dinî grubu ifade etmek için kullanmıştır. Bu anlamda Ehl-i kitap, Müslümanların dışında ilahî vahiy izleri taşıyan ve Tevrat, Zebur ve İncil gibi ilahî kitaplara iman eden din sahiplerine verilen bir isimdir ve sadece Yahudi ve Hıristiyanları kapsamaktadır.

Mâtürîdî, Ehl-i kitabı ilahî izler taşıması ve vahiy kültürüne aşina olması nedeniyle diğer dinî gruplardan ayrı değerlendirmiştir. Bu çerçevede Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında ulûhiyet, peygamber, kitap, ahiret gibi temel hususlarda belli ölçüde ortak inançların olduğuna, bu nedenle onların diğer din mensuplarına göre "Hak dine" iman etme ve "Tevhid" ilkesini anlama konusunda daha yatkın olabileceğine dikkat çekmiş, bu özelliklerinden dolayı onlara karşı daha müsamahalı bir tutum sergilenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Ehl-i kitap ile İslam dini arasında inanç yönünden bir çok farklılıkların olduğuna da dikkat çekmiş, Allah'a çocuk isnad etmeleri, kitaplarını tahrif ve tebdil etmeleri, peygamber ve kitaplar arasında ayırım yaparak bunlardan bir kısmını inkar etmeleri, din adamlarını aşırı yüceltmeleri gibi inançlarındaki yanlışlıkları üzerinde durarak Ehl-i kitabın öz itibarıyla tevhid inancına sahip olduklarına fakat zamanla hurâfe ve şirk unsurlarına bulaşmak suretiyle bu özden uzaklaşarak kendi dinlerini tahrif ve tebdil ettiklerini önemle vurgulamıştır.

Mâtürîdî, Ehl-i kitabı Allah'a ortak koşmada şirk içerikli bir takım inançlara sahip olduklarını belirtmekle birlikte, Mecûsî ve müşriklerle aynı statüde değerlendirmemiş, onlardan farklı olduklarını kabul etmiştir. Bununla birlikte Ehl-i kitabı iman ve küfür açısından Mecûsî ve Müşriklerden farklı değerlendirmemiş, sahip oldukları inançları sebebiyle bu grupların hepsini kâfir kabul etmiştir.

Mâtürîdî, Ehl-i kitaba yaklaşımında herkesi aynı kefeye koyan toptancı bir tutum sergilememiş, aralarındaki inanç farklılıklarına dikkat çekerek Ehl-i kitabın kendi içinde çeşitli gruplara ve mezheplere ayrıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, Ehl-i kitabın hepsinin bir olmadığını, Hz. Peygamber gönderildiği zaman kendi aralarında ihtilafa düştüklerini; bunlardan bir kısmının gerçek kendilerine geldiğinde onu kabul ettiklerini, kendi kitaplarını hakıyla okuduklarını, Hz. Muhammed'in gönderileceğine dair kitaplarında yer alan bil-

giyle amel ederek ona iman ettiklerini belirtmiştir. Diğer taraftan vahye karşı karşı olumsuz tavır sergileyenlerin de bulunduğu dikkat çekmiş, bu tutum içerisinde olanların Hz. Muhammed'in gönderileceğine dair ayet ve işaretleri tahrif edip gizlediklerini ve bu bilgiyi inkâr ettiklerini söylemiştir. Mâtürîdî'nin Ehl-i kitaba yönelik eleştirileri de inat ve kibir ehli olarak tanımladığı bu kimselere yönelik olmuştur.

Mâtürîdî, Ehl-i kitap kapsamında değerlendirdiği Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara karşı farklı tutum ve davranış içerisinde olduklarına da dikkat çekmiş, bu anlamda bunlardan hangilerinin İslâm'a karşı daha olumlu ya da olumsuz davranışlarda bulduklarını tespit etmeye çalışmıştır. Nitekim Mâtürîdî'nin Hıristiyanlık eleştirisi göz önüne alındığında; tenkit ettiği konuların Yahudilere kıyasla farklı olduğu, Yahudiler hakkında ortaya koyduğu tasviri Hıristiyanlar için kullanmadığı, bu anlamda Yahudilere kıyasla Hıristiyanlara karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede o, Yahudilerin İslâm'a ve Müslümanlara karşı sergiledikleri olumsuz davranışlarını geniş bir şekilde ele almış, özellikle kibir, dünyevî arzu, liderlik tutkuları ve üstün ırk inançları gibi ahlakî zaafı üzerinde durarak Yahudilik karakterini eleştiri konusu yapmış, ancak benzer eleştirileri Hıristiyanlara karşı yöneltmemiştir. O, tenkitlerini daha çok Hıristiyanların İsa ile ilgili inançları (teslis) üzerinde yoğunlaştırmıştır. Mâtürîdî'nin bu tutumu kendi içinde oldukça tutarlıdır. Zira Hıristiyanlığın Tanrı ve peygamberlik tasavvurları, Yahudilerinkinden çok daha aşırıya ulaşmış ve küfür noktasında daha ileri boyutta olmuştur. Bunun aksine Yahudilerin inanç sistemi İslâm'a daha yakın olmuştur. Ancak buna rağmen İslâm'a karşı Hıristiyanlara kıyasla daha fazla düşmanca tavır takınmışlar ve devamlı ihanet içerisinde olmuşlardır. İşte Yahudilerin Müslümanlara karşı bu olumsuz tutumları, Mâtürîdî'nin kendilerine sert eleştiriler getirmesine neden olmuştur. Buna göre Yahudi ve Hıristiyanlarla kurulabilecek beşerî münasebetlerin iyi ya da kötü yönde olmasını belirleyen temel ölçütün, her iki din mensubunun sahip oldukları inançları değil Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı gösterecekleri iyi niyet ve sergileyecekleri olumlu tutumları olduğunu söyleyebiliriz. Zira Hz. Peygamber döneminde kendisine ve müslümanlara karşı sergilenen olumsuz davranışlarda Yahudiler, olumlu davranışlarda ise Hıristiyanlar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre Müslümanlara karşı gösterdikleri bu olumlu davranışları sebebiyle Hıristiyanlar, her ne kadar İsa ile ilgili inançları sebebiyle küfre düşmüş olsalar da, Yahudilere kıyasla Müslümanlara sevgi bakımından daha yakın kabul edilmiştir. Fakat Mâtürîdî, bu konuda temkinli olunması gerektiğini, zira her iki din mensubunun da sahip oldukları inançları sebebiyle kâfir olduklarını önemle vurgulayarak müslümanları uyarmayı da ihmal etmemiştir. Buna göre günümüzde Ehl-i kitapla kurulacak beşerî münasebetler (diyalog), onlar Müslümanlara nasıl davranırsa

davransınlar her şart ve durumda kendileriyle iyi geçinmek ve dost olmaya çalışmak anlamına gelmemeli, aksine Ehl-i kitapla nasıl bir ilişki kurulabileceği veya kurulan ilişkilerin seyrinin nasıl olacağını onların Müslümanlara karşı sergileyecekleri olumlu ya da olumsuz tavır ve davranışlar belirlemelidir.

Mâtürîdî, Ehl-i kitabı kâfir kabul etmekle birlikte, Hakkı/İslâm'ı kabul etmede onların tamamını aynı kefeye koyarak bir görmemiş, içlerinde akıl ve insaf sahibi, inat ve kibirden uzak, anlayışlı kimselerin bulunduğu ve bu kimselerin dinî tebliğde ihmal edilmemesi ve İslam dinine davet edilmesi gerektiğine dikkat çekerek, tebliğ faaliyetlerinde muhatap alınması ve kendileriyle güzel mücadele edilmesi gerekenlerin bu kimseler olması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda bunların kurtuluşa erebilmesi için kendileriyle maddî ve manevî münasebetler kurulabileceğini belirtmiş, kurulabilecek ilişki ve diyaloglarda ihtiyatlı ve temkinli davranılması tavsiye etmiştir. Çünkü ona göre İslâm dini kendilerine kurulabilecek bu ilişkiler sayesinde anlatılabilir. Bu nedenle Ehl-i kitapla iyilik ve güzellikle mücadele edilmeli ve kendilerine İslâm dinin üstün özellikleri delil ve burhanlarla anlatılmalıdır. Öte taraftan onların içinde İslâm'ı inkâr etmede inatçılık eden ve kibirlenen kimselerin de bulunduğunu, bu tutum içinde olanlar ile dinî ve fikrî tartışmaya girilmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Çünkü ona göre bu kişiler, kendilerine her ne kadar hüccet ve deliller sunulsa bile inatları ve kibirlerinden dolayı bunları kabul etmeyecek ve gerçeği kabule yanaşmayacaklardır. Bu nedenle onlarla yapılan tartışmalar faydadan çok zarar getirecektir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin İslâm'ı tebliğde temel ilke olarak farklı din mensuplarıyla dinî konularda tartışmayı ve güzel mücadele etmeyi gerekli gördüğünü, bu bağlamda Ehl-i kitaba karşı iyi davranılmasını; onlara karşı akla ve mantığa uygun delil ve burhanların kullanılmasını tavsiye ettiğini söyleyebiliriz.

Fakat Mâtürîdî'nin Ehl-i kitaba bu şekilde toleranslı yaklaşması söz konusu inançlarının Allah katında geçerli olduğu ya da onların kurtuluşa gidebileceği anlamına gelmemektedir. Zira Mâtürîdî, tek kurtuluşun İslâm dinine bağlanmakla mümkün olacağını eserlerinin değişik yerlerinde ısrarla vurgulamıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanların Ehl-i kitap şeklinde isimlendirilerek Mecûsî ve Müşriklerden ayrı tutulup İslam ile birtakım ortak yönlere sahip olduklarına işaret edilmesi, kendilerine kestiklerinin yenilmesi ve kadınlarıyla evlenmesi gibi birtakım ayrıcalıkların verilmesi, onların doğru yolda olduklarını ve kurtuluşa ereceklerini göstermez. Ehl-i kitabın kurtuluşa ermesinin tek yolu peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e iman ederek son din olan İslâm'ı kabul etmektir. Bu nedenle, hangi dine mensup olunursa olunsun, kurtuluşa ermenin yegâne yolu İslâm'a girmekle mümkündür. İslâmiyet geldikten sonra, onu kabul etmeden, kendi dinlerine bağlı kalarak Allah'a ve ahirete inanıp, salih amel

işlemek kişiyi kurtuluşa erdirmez. Buna göre, Bakara 62. ve Mâide 69. ayetlerinde söz edilen ahiretteki kurtuluşa ulaşmak için Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlemek yeterli değildir. Peygamberlerin ve îlahî kitapların tümüne inanmadan, bir kişinin kurtuluşa ermesi mümkün olmadığı gibi Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve getirmiş olduğu Kur'an'a inanan bir Yahudinin veya Hıristiyanın sadece Allah'a ve ahiret gününe inanası ve salih amellerde bulunması da kendisine kurtuluş sağlamayacaktır. Buna göre ahirette kurtuluşu (cennete girmeyi) sağlayacak yegâne şart Hz. Muhammed'e iman etmek ve Allah'tan getirdiği her hususta ona tâbi olmak, yani Müslüman olmaktır.